

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА ГРОМАДА В АМЕРИЦІ
ПОЛІТИЧНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА Ч. I

ДМ. СОЛОВІЙ

СТЕЖКАМИ НА ГОЛГОТУ

ВИНИЩЕННЯ В УКРАЇНІ МІЛЬЙОНІВ
ЛЮДЕЙ ТЕРОРОМ ТА ШТУЧНИМ
ГОЛОДОМ В 1929-1933 РОКАХ

ЧАСТИНА ПЕРША

З переднім словом
Д-ра Матвія Стахова

1952

НЬЮ ЙОРК

ДЕТРОЙТ

СКРЕНТОН

УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИЧИЙ СОЮЗ

БРАТСЬКА ДОПОМОГОВА І ОБЕЗПЕЧЕНЕВА ОРГАНІЗАЦІЯ

Основана в році 1910, інкорпорована в році 1911 має понад 20.000 членів з фондами на покриття обезпечень членів у сумі біля 5.000.000 доларів.

Осідок Централі Українського Робітничого Союзу міститься в Скрантоні, Пенсилвенія, а 324 Відділи Союзу працюють по всіх стейтах Америки та в Канаді.

У. Р. Союз має найновішого роду обезпечення для старших і дітей. У. Р. Союз приймає нових членів від уродження до 60-го року життя та на суму від 250 до 2.000 доларів. Видає тижневик на 8 сторінок Народну Волю і додаток місячний в англійській мові.

На основі свого статуту Український Робітничий Союз веде не тільки братську допомогу, обезпеченеву і культурну діяльність в Америці і в Канаді, але також підтримує морально і матеріально визвольні змагання українського народу в Україні.

Вступайте в члени цієї Організації, яка визнає принципи самостійности й соборности України та братню любов Українців без огляду на релігію і походження.

Головна Канцелярія у власному домі:

524-526 OLIVE STREET, SCRANTON, PA.

Phone: 20937

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА ГРОМАДА В АМЕРИЦІ
ПОЛІТИЧНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА Ч. 1

ДМ. СОЛОВІЙ

СТЕЖКАМИ НА ГОЛГОТУ
ВИНИЩЕННЯ В УКРАЇНІ МІЛЬЙОНІВ
ЛЮДЕЙ ТЕРОРОМ ТА ШТУЧНИМ
ГОЛОДОМ В 1929-1933 РОКАХ

ЧАСТИНА ПЕРША

З переднім словом
Д-ра Матвія Стахова

1952

НЬЮ ЙОРК

ДЕТРОЙТ

СКРЕНТОН

diasporiana.org.ua

Copyright 1952. All rights reserved.

Printed in the U. S. A.

Видання цієї книжки уможливив своїм дуже поважним грошовим вкладом ІВАН КАЛМУК у Нью Йорку, Н. Й., за що йому належиться подяка від цілого свідомого українського громадянства.

З друкарні "Народної Волі", органу УРСоюзу
524 Olive Street, Scranton, Pa.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Довгі віки історії людства голод появлявся тільки як стихійна катастрофа — внаслідок довгої посухи у великій частині якоїсь країни, з причини масової смертної пощести, повені або довготривалих воєнних дій на якійсь території. Голод таким чином належав до фактів “вищої сили” і тому входив і входить у молитви до Бога за відвернення цієї катастрофи. Там голод стоїть побіч таких стихійних нещасть, як “повітря” і “вогонь”.

Щойно наше ХХ-те сторіччя, що пишається сторіччям гуманності і введенням у міжнародне право засади боротьби проти злочинів порушення людської гідності, вписало в історію людства голод цілої країни, як засіб плянкової політики державного уряду, і то саме такого, який на прапорах своєї пропаганди виписав гасло “визволення людини” з . . . нужди і голоду. Цим урядом є советський уряд у Москві, який у роках 1932-33 пляново зорганізував голод в Україні, який косив мільйони людей, щоб таким способом зломити раз назавжди опір українського селянства проти державного панщинного ладу на “колгоспах” та щоб взагалі при тому підкопати біологічну силу української нації.

Таким робом масовий голод прийняв характер жахливого злочину проти людства. Отож його дослідом повинні зайнятися не лише соціологи, економісти, статистики і історики, але також кримінологи і майбутній міжнародний суд Об’єднаних Вільних Націй.

Про організований советським урядом масовий голод села в Україні в роках 1932-33 є вже тепер ба-

гата публіцистична й наукова література. Вона подає розміри цього нещастя українського народу та на-світлює загальну злочинну політику режиму в цій спра-ві. Проте, вся ця література подає лише загальні й су-хі факти з цього мільйонного народовбивства: реє-струє ухвали комуністичної партії большевиків, де-крети комісарів, засоби хліба, наявні в тому часі в Україні і кількість заграбленого та вивезеного з України збіжжя, статистичні обрахунки людських жертв і т. д.

Дмитро Соловій є першим дослідником цієї спра-ви, який науково передав нам не лише точний образ голоду в одній сільській раді на Полтавщині з усіма найменшими подробицями, але при тому він зафіксу-вав у письмовій формі душевні переживання живих о-сіб цієї історичної драми. Праця Дмитра Соловія — це просто судовий протокол зізнань свідка, який не тіль-ки бачив жахливе явище масового голоду з людоїд-ством включно, але й сам перетерпів цю небувалу в світовій історії Голготу цілого народу.

Дмитро Соловій подбав, щоб в історію перейшло оповідання бувшого підсоветського селянина Івана Климка про те, що діялося в ті жахливі роки в Феді-ївській сільраді, як один з тисячних фактів того, що тоді переживало село в усій Україні.

Праця Дмитра Соловія — це єдиний того роду і-сторичний документ. Що його зберіг він для історії, то його велика заслуга перед нею. Ще більша його за-слуга в тому, що він дав приклад, як треба ще тепер збирати і зберігати історичні матеріали, які пропа-дають разом з послабленням людської пам'яті і від-ходять зовсім з покінченням життя колишніх живих свідків цієї драми.

Скрентон, 17-го лютого 1952

Матвій Стахів

**ОПОВІДАННЯ СКИТАЛЬЦЯ
ІВАНА КЛИМКА ПРО ТЕ,
ЩО ДІЯЛОСЯ У ФЕДІВСЬ-
КІЙ СІЛЬРАДІ, РЕШЕТИЛІВ-
СЬКОГО РАЙОНУ НА ПОЛ-
ТАВЩИНІ, В 1929-1933 РО-
КАХ —**

ЗАПИСАВ ДМ. СОЛОВІЙ

I. ПОЧАТОК “КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ” У ФЕДІЇВСЬКІЙ СІЛЬРАДІ РЕШЕТИЛІВСЬКОГО РАЙОНУ НА ПОЛТАВЩИНІ

У червні 1929 року перед жнивими приїхали якись представники сов. влади до Федіївської сільради і наказали скликати збори селян. На цих зборах вони дали директиву — знайти з десяток куркульських господарств, ворожих до советської влади, і накласти на них обов'язок негайно вивезти і здати державі певну кількість хліба.

Тут же, на сході, було виявлено, що на всю Федіївську сільраду є 6 заможних колись господарств, які є тепер позбавлені права голосу. У числі тих позбавлених права голосу був і я. Окрім мене, у це число потрапили:

Федій Олександр, Чуб Хома, Яровий Петро і вдова Жадан Марія, двоюрідна сестра мого батька, яка мала четверо дітей.

Удова теж з чотирма, здається, дітьми, що лишилася після Терешка Федія, розстріляного, мабуть 1920-го року під час ліквідації невдалого повстання у Федіївській сільраді проти Горобця, начальника бандитського большевицького загону.

Розстріляли цього Терешка Федія при таких обставинах. У сусідній Демидівській волості стояв кінний загін під орудою Горобця, що походив з хутора Коломака, Демидівської волости на Полтавщині. Цей загін тероризував усю ближчу околицю, тоді ще рясно усипану малими хуторцями. Він із своїм загonom часто-густо налігав несподівано на той чи той хутір і наказував заможним ще тоді господарям, що мали до революції 1917 р. по 10, 20, а то й по 30 десятин землі, не-

гайно, протягом, скажімо, двох годин наварити на 40 осіб його загону вареників, або поставити два відра горілки, або подати відповідну кількість меду тощо. При цьому цей Горобець охоче зазірав і до селянських скринь.

За будь-який непослух чи спротив він наказував ставати лицем до стінки і стріляв у потилицю. Що правда, він, здається, нікого не вбив: кулі влучали о-сторонь, але що переживали люди—самі знаєте.

Тому, коли на овиді показувалися вершники, люди, як несамовиті, тікали в болота, кидаючи по дворах лише зовсім старих дідів та баб. Та Горобець і їх не жалів. Допитуючися, де поділися господарі, він лупив старих нагаєм. Селяни на нього озлобилися і робили засідки, та все невдало.

Отак цілий рік налітав Горобець на хуторі, грабуючи й знущаючися над людьми.

Одного разу він з малою купкою охорони (душ, може 5—6) повертався у полудень з якогось хутора та й заскочив до Федіївської сільради, яка складалася з низки малих хуторів, що простяглися на 7 кілометрів понад річкою Вільхова Говтва; то були такі, починаючи з півночі, хуторі: Брагівка, Гонтовівка, Федіївка, Моцар, Бажули, Бабичі, Чуби, Лучки. Крім того, по горі розташовані були хуторі: Климківка, Ониськівка, Барабашівка. Цього разу Горобець заскочив на хутір Бабичі у двір до Івана Ів. Бабича і почав поратися в скринях. Дізнавшись про те, Федіївці (що жили за два кілометри) швидко зібралися в кількості близько сто душ і під керівництвом незаможника Черевка (його ж прозивали Штанюю) кинулися до хутора Бабичів, щоб зловити Горобця. Та знайшовся у Федіївці один парубок—Антін Федій, пізніше він був головою Комнезаму та начальником міліції, що побіг і попередив Горобця, з яким був у зв'язку. Отож, поки наспів Черевко

(Штана) із своїм гуртом, Горобець встиг вискочити з двору і втік із своєю охороною та Антоном Федієм, який до села тоді не повернувся.

Утікши, Горобець негайно повідомив у Полтаву про “повстання проти советської влади” у Федіївці. Незабаром після цього з Полтави приїхав кінний каральний загін, що складався не менш як з 200 червоногвардійців. Проїхавши Федіївкою, загін зупинився і арештував Черевка (Штану), незаможника, та Терешка Федія. Як я пригадую, Терешко Федій участі у цьому повстанні проти Горобця не брав, але був заможним селянином, мав щось із 40 десятин землі, парову молотарку, а до революції 1917 р. був старшиною в Обазівці (під Полтавою).

Забравши Черевка і Терешка Федія, загін червоногвардійців повіз їх у напрямі до Надєжди, а по дорозі на Перцьовому, коло малого хутора Гайдарі, постріляв їх. Було це, либонь, року 1920.

Але вертаюся назад. Так от нас, шістьох господарів, а в тому числі двох вдів, у червні 1929 р. зобов'язали, щоб ми завтраж вивезли і здали державі по п'ять пудів хліба. Та це була для нас дурниця, бо кожен з нас мав тоді зерна, може пудів по 300. І ми на тих же зборах заявили, що можемо здати державі по державній ціні по 100 чи по 200 пудів, коли треба. Та нам відповіли:

—Ні, нам більше не потрібно. Тільки по п'ять пудів. . .

Після цих зборів представники місцевої влади ввісили оголошення, що перелічені шість господарів є, мовляв, такі то й такі, а тому зобов'язані виконати отакий наказ. . .

І ми наказ виконали: вивезли і здали державі по 5 пудів хліба.

Та ледве минули жнива, як раптом удову Марію Жадан та вдову покійного Терешка Федія (забув, як її звали) зобов'язали вже такою поставкою (по 500, здається, пудів), що вони не змогли виконати її. Мене ж та інших трьох цього разу не зобов'язували.

Либонь у жовтні 1929 р. тих двох вдів за невиконання поставки арештували, протримали тижнів зо два під арештом і судили в Решетилівці. Тоді таких судів було дуже багато. Суд цей був прилюдний і я на ньому був. Але який був присуд, так ніхто з нас і не зрозумів. Арештованих вдів, проте, випустили.

Десь наприкінці грудня 1929 року іду я з хутора Катяків (з Лучків) до Федіївської сільради у якійсь справі. По дорозі заходжу до Марії Жадан, як до своєї родички. Зайшовши на подвір'я, бачу, що до тітчиного двору метрів, може за 200 іде гурт людей а в ньому: Лучко Гнат, Лучко Максим, Лучко Митрофан, Верхота Федір, був там, здається, Лучко Павло та інші. Увійшовши до хати, я сказав тітці, хто до неї йде. Та не встиг я ще її закінчити, як вони—рип—та й увійшли всі до хати.

—Ну, —звернулися вони до тітки, —тепер все вже оце не твоє! Тепер не ти господиня тут, а ми...

Що? Чому? —вони не казали. Та ми й так зміркували, що це впливає з тої постанови суду, якої ніхто з нас тоді не зрозумів.

Ледве проминуло кілька хвилин, як перед порогом хати зупинилася підвода: маленькі поганенькі санчата. У ці санчата запряжена була шлейкою і без віжок біла поганенька шкапа. Приїхав нею Кирило Гедзь з Чубів.

Прибулі активісти запропонували Марії Жадан виходити з дітьми (найстаршому з них було тоді 13 років) й сідати на підводу. Надворі лежало у півметра снігу й було дуже холодно, ступнів, може, із 30. Марія Жадан хотіла взяти ліжник, щоб дітей вкютати, та її

не дали. Що було на них, в тому їх і ривели з хати та й посадили на ті сани.

До мене ніхто не обзивався і нічого не казав. Я одійшов набік і з гнітючою тривогою спостерігав те, що передо мною діялося.

Усадивши в оті сани тітку з дітьми, вони повезли їх у болота, кілометрів за півтора від двору і з кілометр від мого двору, та там їх під корчами й скинули просто в сніг...

А я стою на пригорку і все те бачу... У середині в мене тяжка нудьга, страх перед чимсь невідворотним, безглуздо жорстоким...

Що робити? Взяти їх до своєї хати? А як придуть та викинуть з моєї хати не тільки їх, а й мене самого з родиною?

Я пішов кілометрів за сім до сільради. Головою сільради був тоді Гедзь Андрій. От і почав я просити його, щоб він дозволив мені пустити тітку до моєї хати, бо ж, мовляв, діти, а надворі—мороз: загинуть у снігу... Та голова сільради і слухати не хотів. І так дві чи три години надокучив я йому своїми проханнями, аж поки він, нарешті, дозволив.

Коли я прийшов додому, то тітка з дітьми була вже у моїй хаті. По снігу добрела вона до нас пішки.

Господарство вдови Марії Жадан, що мала четверо дітей, у момент розкуркулення в 1929 р. було таке: окрім хати й двору, вона мала: пару волів, корову і дев'ять гектарів землі. Щоправда, до революції 1917 р. батько її чоловіка—Тимохвія—Петро Жадан, був заможний господар, мав із 40 десятин своєї землі та орендував поміщицької землі десятин до 120. Проте після революції поміщицької землі не стало, а його власну землю, яку вважали зайвою, одібрали. Отже, його син Тиміш мав лише звичайну "трудоу норму". Згодом, проте, року 1920 ЧК-ГПУ заарештувало Тимо-

хвія Жадана та посадило до в'язниці, хоча він і був тихий, спокійний чоловік і ніякого опору советській владі не робив і нікого не зачіпав. Застудившись тоді, він захворів на туберкульозу й року 1923 чи 1924 помер. За рік перед тим помер і його батько—Петро Жадан.

Отак розкуркулили вдову Марію Жадан. Її з малими дітьми вигнали з хати, а все, що в неї лишилося на місці—перейшло до колгоспу, що заснувався на базі її дворища.

Через чотири місяці вона, боячися нових несподіваних репресій, утекла з двома дітьми на Донбас. Там одружилася і в жовтні 1930 р. забрала до себе решту дітей, що перебували в моїй хаті.

Що ж до вдови Терешка Федія, то як її розкуркулювали, я гаразд не знаю, бо вона від мене жила далеко. Знаю тільки, що на її подвір'ї організували другий колгосп, а її саму з дітьми згодом вивезли чи то на Урал, чи то до Архангельська. Тепер вже не згадаю точно—куди, бо висилали тоді з нашої сільради розкуркулених туди й туди.

2.ПРОДОВЖЕННЯ “КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ” ТА ВИВІЗ “РОЗКУРКУЛЕНИХ” ДО АРХАНГЕЛЬСЬКА (“Перша група розкулачки”).

Десь у кінці лютого чи на початку березня року 1930, під час страшного весняного бездоріжжя, у Федіївській сільраді заарештовують раптом багато мужчин із заможних колись господарств. Ці господарства до революції 1917 року мали по 20, 30, а то й по 40 десятин землі, але тепер—не більше як по 9 гектарів. Одному тільки Климку Павлові, у якого ще до революції 1917 р. було 30 десятин, залишили й після революції 23 гектари. Але це трапилося тому, що його родина складалася аж із 17 осіб, а саме: з нього самого

та його дружини, з одного сина з жінкою, що мав уже четверо дітей, з другого сина з жінкою, що мав двоє дітей, та з п'ятьох ще не жонатих синів. Всі вони жили одною родиною.

Так от заарештовано було цього Климка Павла з усіма його синами, далі—Ярового Петра, Ярового Ничипора, Жорника Петра, Дем'янка Марка, Павлія. Усі вони жили на Климківці. Заарештували ще декого, а всього душ із 40. Замкнули їх до якоїсь комори у Федіївській сільраді.

Другого дня зібрали кілька десятків підвід. Ці підводи під'їздили до двору кожного заарештованого і сільські виконавці забирали на ці підводи родини заарештованих. Цим родинам дозволялося взяти з собою дещо з одежі, дещо з харчів, а вся решта залишалася на місці. Всього таких родин було 10 чи 12, але все це були великі родини, які всі разом мали душ до сотні.

Отож, коли сім'ї були зібрані на підводи, їх повозили до сільради. Тут випустили всіх заарештованих мужчин і наказали кожному з них іти до того воза, на якому була його родина. Після цього всю цю валку возів з “розкуркуленими” чоловіками й жінками, з старими й дітьми спрямували до ст. Сагайдак по тяжкій, калній дорозі...

Що переживали ці люди перед лицем несподіваної напасти й страшної невідомої майбутности? Які думки роїлися в їх головах? Як завмирили й трепотіли їхні серця? Які гіркі сльози зрошували їхні лица? Хто це може переказати?...

Господарства оцих “розкуркулених” з усім рухомим і нерухомим майном, з хатами й хатнім приладдям, залишилися в розпорядженні активу “ре-се-ї” (Р.-С.І.), головою якої був Дем'яно Радион.*)

*) Р.-С.І.—Робітниче-Селянська Інспекція.

Що-правда, із станції Сагайдак повернуто було назад двох синів Павла Климка, з огляду на те що вони служили в червоній армії (призвані були, здається, року 1923 й відбували службу у Ленінграді). Їм виділено якусь пайку з майна цілої родини. Але дома прожили вони тільки з рік. А потім, за невиконання планів поставки державі хліба (хоча вони не мали відповідної худоби, щоб задовільно обробляти землю!) , на підставі адміністративного розпорядження, одного з родиною вивезли десь на Урал, а другого—арештували, судили і засудили на 4 роки. Потім, у 1934 році, я зустрів його у в'язниці, куди привезли його з Божкового, де він відбував примусову працю. Але швидко я втратив його з поля зору. До сім'ї він також за 10 років не повернувся.

На Сагайдаці отих “розкуркулених” навантажили у товарні вагони, позачиняли й позамикали двері і під охороною повезли до Архангельська. Що-правда, дехто й міг би втекти, але від родини тоді ще ніхто не хотів одриватися. Лише пізніше, вже з-під самого Архангельська втікши, повернувся дехто з родини Павла Климка. Але . . . по наших хуторах ходив уже цар-Голод, вони ж не мали жодних засобів до існування. і страшна передчасна смерть припинила їхню боротьбу з суворим життям . . .

3. ВИВІЗ ПІД КРУЧУ, А ПОТІМ—НА УРАЛ. (“Друга група розкулачки”).

Проминула весна й літо . . . Яюсь у вересні року 1930 бачимо: їдуть підводи, ціла валка, може із тридцять. Везуть невідомих людей. За кілометр від хат нашого хутора, під маленькою кручею, зупинилися і вивантажилися. Були там люди й сяке-таке майно. Підводи повернулися, люди залишилися.

—Що воно таке? Чого цих людей привезено? І звідки?

Цікаві пішли ближче, щоб дізнатися, але поставлений головою Федіївської сільради наглядач Павло Клюка, по-вуличному Галавур, не дозволив наближатися. Не дозволив він і привезеним людям нікуди ходити, ані хліба, ані води просити, ні соломи, ні палива. Такий був наказ. Привезеним дозволено лише копати ями-землянки для життя... Наші хуторяни побачили, що між прибулими були й дорослі, і старші за 60 років, і діти, навіть немовлята... Були це “розкуркулені”.

Десь через тиждень, може, їм дозволили таки ходити по наших хатах і просити, хто що дасть. А просили вони—дерева, щоб якось свої ями-землянки добудувати, соломи, щоб можна було на ній спати, та їжі. Тоді ми дізналися, що це були “розкуркулені” середняки і навіть незаможники з Бакайської сільради із-за Демидівки. Уся Бакайська сільрада була небагата. Там і до революції 1917 року жодна родина не мала більш як 15 десятин. Але як надійшов час когось “розкуркулювати”, то мусіли знаходити когось!.. Тому й привезли їх, не багатих, хоч не було защо. Був дехто й з інших сільрад решетилівського району.

Пригадую, були там три брати Тумки, Блоха Петро, либонь Мелешко, Кисіль Іван (цього запам'ятав, бо його жінка іноді казала шуткуючи: “Давайте будемо свою фамілію варити”). Було багато й інших, що їхніх прізвищ я тепер уже зовсім не можу згадати. Між ними була й одна вдова з дітьми. Усіх ям-землянок коло нашого хутора, що звався Лукашенки, або Катяки, було, либонь, дев'ять чи може більше. А в деяких ямах-землянках (глибина їх була до двох метрів) жило й по дві родини.

Ще не встигли ці люди добре прикрити свої оці ями-землянки та хоч с'як-так обладнати їх для нужденного життя, як надійшла дощова пора, настали холоди. Побачили ми, хуторяни, що людям ніяк жити, бо ями-землянки не закінчені, а воно—дощ, холод, сніг, грязюка, і почали ми ходити до сільради та просити, щоб нам дозволили цих людей, серед яких є старі й малі діти, пустити до наших хат.

І нам через якийсь час таки дозволили. Спершу дозволили малим дітям і старим, а потім непомітно й інші перейшли, бо жити в тих ямах-землянках було неможливо.

А хутір наш — Лукашенки, був малий, всього 10 дворів, а тому більшість із нас пустила по дві сім'ї.

Та ось проминуло тижнів зо два, й раптом почалися арешти. Було це 16 жовтня 1930 р. Заарештовано було частково з хуторян, частково з оцих привезених “розкуркулених”. Із хуторян узяли мене (Клима Івана), мого брата Климка Михайла, Жадана Семена, ми всі з хутора Лукашенок, і Жорника Сидора з х. Климківки. Із привезених до нас “розкуркулених” тоді ж узято: трьох братів Тумків, Блоху Петра і ще когось, а всього 5—6 осіб.

Про цей арешт я розповів окремо, а тут скажу тільки, що трапилося з усіма оцими привезеними до нас “розкуркуленими”, під час того, як ми сиділи у в'язниці.

У обережні чи, здається в лютому—бо ще була зима—року 1931 усіх оцих “розкуркулених”, що їх було до нас привезено восени 1930 р., забрали і вивезли на Урал. Як це відбувалося у нас, я, звичайно, не бачив. З ними, либонь, була вивезена й наша хуторянка Житничка Марія, вдова по Терешкові Федієві, що я про неї згадував передніше. Чи вивезли тоді (під час “другої групи розкулачки”) ще когось із місце-

вих, окрім Житнички—добре не пригадую, бо не був тоді дома. Треба сказати, що це була загальна операція. Забирали “розкуркулених” по всіх районах та вивозили за межі України.

Пізніше, коли я потрапив до Донбасу (а я туди їздив-тівав тричі), я зустрів там одного з отих привезених до нас “розкуркулених”, що звався, здається, Мелешком і жив у мене якийсь час у хаті, перед тим, як мене забрали до в'язниці вперше. Виявилось, що він з родиною втік тоді на Донбас. Та швидко там його заарештовано, дано йому 10 років за втечу і я вже з ним більше ніколи не стрічався. . .

4. БЛОХА ПЕТРО Й “ПОВСТАНСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ”

Але вертаюся назад. Як заарештували нас 16. 10. 1930 року, то погнали надвечір до Федіївської сільради, а відти вночі—до Решетилівки. Було нас з нашої сільради душ, може, 12. Вартою навколо нас ішли хуторянські активісти, комсомольці і либонь, один міліціонер. Пригадую, були там: комсомолец Федій Сергій, Петрів син (його батько був колись церковним сторожем), комсомолец-поліцай Лукашенко Methodій, комсомолец Тяглик (це по-вуличному) Сергій та інші, а всього їх було 6-8 осіб.

У Решетилівці сиділи ми три дні. За цей час число заарештованих збільшувалося, збільшувалося і досягло великої кількості. На четвертий день нас у кількості 73 осіб у супроводі великої озброєної варті, що мала з собою й собак, погнали до ст. Решетилівки, а відти—повезли до Полтави. У Полтаві ж погнали нас до в'язниці на Кобиляцькій вулиці і після “карантина” в “нульовках” через два тижні всіх посадили до одної камери число 18 (приміщення колишньої в'язничної церкви).

Я та, треба думати, й величезна більшість інших з нашої групи, не знали і не розуміли, за що нас заарештовано. І просиділи ми отак в невідомості аж чотири місяці бо не було допитів. Та після того часу почали декого кликати та допитувати. Одних, як от Блоху Санька, що його привезено було з Бакайської сільради і прилучено до нас ще в Решетилівці, Климка Михайла з Лукашенка і Блоху Петра із тих привезених до нас “розкуркулених”, кликали по сім разів, може на добу. Інших викликали раз чи два на тиждень. Так із два місяці тяглися допити. Ми дізналися тоді, що нам “шиють” статтю 54, II, п. 8 і п. 11. Ми бачили, що все побудоване на якійсь брехні. Так, наприклад, мене обвинувачували в тому, що мій брат Михайло сказав, ніби, Петрові Блосі таке: “Мій брат Іван Климко,—себе то я,—кожночасно, якщо це буде потрібно, може виступити на боротьбу проти советської влади”. Щось подібне було й з іншими. Слідчі намагалися створити з нас якусь повстанську організацію. Ми ніяк не могли зрозуміти, відки воно вітер віє, аж поки одного разу не привели з допиту одночасно Климка Михайла, Блоху Санька і Блоху Петра. І тут ми довідалися (передавалося, звичайно, пошепки), що їм щойно була очна ставка, на якій Петро Блоха свідчив і доводив, що у нас, ніби, існувала повстанська організація, на чолі якої стояв Санько Блоха, а заступником його був Михайло Климко. Що, ніби, Блоха Санько приїздив на наш хутір організувати повстанський загін і т. д. Дійсно, Санько Блоха крадькома приїздив до нас на хутір із Бакайської сільради, але приїздив він відвідати свою куму Марію Чорнобай, яку привезли нам під кручу як розкуркулена. . .

Та десь хвилин через п'ять, як повернулися зазначені троє з допиту, Петра Блоху викликали з речами.

А десь хвилин, може, через 20—30 і нас по одному почали викликати з речами.

Досі всі ми сиділи у великій камері ч. 18, де бувало від 105 до 120 осіб арештантів, а тепер кожного з нас посадили до іншої камери, а багатьох—до одинок.

Та ми вже встигли дізнатися, в чому нас обвинувачують і хто обвинувачує. Для нас стало вже ясно, що Петро Блоха—чи з охоти, чи з примусу—став небезпечним для нас провокатором. . .

Місяців зо два сиділи ми по одиночках. Нас без кінця викликали на допити; декого, як от Санька Блоху, дуже мучили, але нічого не добилися. Помогло те, що Петро Блоха був дурноватий і не зумів всього до ладу скомпонувати, а Санько Блоха—чоловік розумний (він, до речі, у 1920—923 рр. був за начальника міліції) не дав себе слідчим заплутати. Не допомогли їм і тортури, що їх вони застосовували до Санька. І після довгого тримання у в'язниці нас почали випускати. Я вийшов на волю, здається, 23 квітня 1931 р.

Проте не всіх тоді випустили—чотирьох засудили. Жорника Сидора на 3 роки. Жадана Семена теж на 3 роки. Його хата, бачте, потрібна була для створення в ній колгоспного двору, а тому—його сім'ю викинули з хати ще до суду. Одного старого діда, що мав років більше як 70, прізвище я його забув, засудили на три роки. Він був із залізничного роз'їзду Братешки, де жив на хуторі. Блоху Петра, що відогравав у руках ГПУ-НКВД ролю невдалого провокатора, згодом, коли ми були вже на волі, засудили до розстрілу. Він труївся, випивши розчин двох хемічних олівців, але його врятували. Розстріл, проте, замінили десятьма роками. Усіх їх засудили, звичайно, не за те, в чому обвинувачували спочатку. Знайшли й “пришили” щось інше. . . .

З усіх випущених узяли підписку, що нікуди не будуть відлучатися з дому. Таку підписку дав і я.

5. ВТЕЧА З ДОМУ НА ДОНБАС

Під час арешту 16. 10. 1930 р. у мене було таке господарство: 4 гектари землі, 1 кінь, 1 бугай, 1 віл, корова, 2 кабани і 3 вівці. Поряд з тим я мав патент 2-го розряду на торгівлю й торгував на хуторі чорно-бакалійними товарами та ще мав патент на різницю, бо я різникував. За це мене й позбавлено було права голосу. За це ж, певно, мене й арештовано було.

Коли ж я повернувся із в'язниці додому на початку травня 1931 року, то ні биків, ні корови, ні кабанів, ні овець уже не було. Частково вони були забрані сільською владою, а частково люди помагали жінці ховати від реквізиції і так "поховали", що потім і сліду ніякого від того похованого не лишилося. . . Крамниці також уже не було.

Знаючи, що на цьому не кінець і що репресії й далі сипатимуться на мене, я, хоча й підписав зобов'язання нікуди з дому не відлучатися, вирішив тікати з рідного хутора. З цією метою я написав заяву, щоб у мене без будь-якої заплати прийняли до колгоспу коня з возом, плуг та інший сільсько-господарський інвентар, а також три з половиною гектари засіяної вже землі. Моє прохання задовольнили. Року 1927 я побудував нову хату і всі господарські будівлі (комору, хліви тощо) під одним залізним накриттям. Ця будівля мала 22 метри довжини. Я продав за дуже малі гроші половину оцієї своєї будівлі і через два тижні після того виїхав з родиною до міста Іловайського на Донбасі. Там я зустрів ще кількох утікачів з наших місць, а пізніш й Санька Калагура, червоного парти-

зана, з Шкурупіїв нашого району, але я його боявся і уникав.

Прожили ми в Іловайському до лютого 1932 р. Та в цьому місяці розпочалося для нас нове велике хвилювання, бо почалися арешти серед таких втікачів з села, як і я. Забрали двоюрідного брата моєї дружини Петра Вовка з с. Шербаків, Славківської сільради, забрали чимало інших, що їхні прізвища я позабував.

Ми захвилювалися: відки вітер віє? Чи це з села, чи це місцевий? Писати додому й питати—ми побоювалися, бо листи в сільраді читають. І я у лютому 1932 р. поїхав на рідний хутір, щоб дізнатися, що там робиться.

Приїхав я вночі на станцію Решетилівку і, йдучи додому, зайшов по дорозі на хут. Коломак, до кума Костя Мордика, щоб дізнатися, чи все гаразд у мого батька. І от там я дізнався, що сам Кость Мордик заарештований і сидить у в'язниці, а мого батька вчора “розкуркулили” . . . Бригада розкуркулювачів забрала в хаті все чисто. З плечей матері стягли навіть вовняну хустку, що її вона сама собі вив'язала з домашньої вовни. Забрали одягу, столи, стільці, лави і навіть ікони. Лишили чотири голі хатні стіни. . .

З тривоною в серці поспішав я додому, щоб дійти вночі, а, коли треба буде, то досвіта тікати й назад.

Прийшов, постукав. Мені відчинили. Посеред порожньої, обідраної хати я побачив купу соломи: на ній спали мої батьки. . .

І тут я вже від них самих дізнався про те саме, що бригада розкуркулювачів все позабирала, скрізь лазила, заглядала навіть у пічурки і повитягала відти та позабирала грудочки цукру, що їх мати іноді ховала туди “на потім”. . .

Але. . . забравши все в хаті, бригада залишила батькові коня та сільсько-господарський інвентар, по-

трібний для обробки землі, якої він мав 5, 6 чи 7 гектарів. Він бо й далі мав обробляти землю й здавати державі хліб та платити податки, купувати облигації.

У нас був звичай білити вал снігом. Коли випаде з півметра снігу, жінки стелять вал на снігу. Потім його прикривають нові шари снігу і так лежить той вал та вимерзає до самої весни. У матері цієї зими лежало й білилося під глибоким снігом 20 моташків валу.*) От, коли у них усе позабирали, мати й подумала собі:

—Ну, нехай! . . . А під снігом є у мене 20 моташків валу. Прийде весна, то я собі щось таки з них витчу й зроблю.

Та виходить вона надвір, а бригада сніг розгортає і вал відти витягає. . .

Батька я застав хворим. Ще як мене заарештували 16 жовтня 1930 р., то він, боячися несподіваного арешту вночі, ходив спати в поле, під скирти соломи, та там і застудився, бо була глибока осінь. А тут, під кінець 1931 р., наступив голод, і довелося їздити на Донщину, до Ростова, по хліб. Носячи якомсь клунки з хлібом та вмощуючи їх на буферах, він зігрівся. А їхати довелося на протязі, між вагонами, і він знову сильно застудився і тепер зовсім нездужав.

Я не затримувався дома, а залишив батькам хліба, риби, що привіз із собою, і пішов до свояка, кілометрів за три. Там я перебув добу і негайно повернувся на Донбас.

Пробувши цей короткий час дома, я дізнався ще ось про що. У той день, коли я приїхав до батьків,

---

*) **Моташка**—10 пасом, а **пасмо** має 10 чисниць, а **чисниця**—три нитки. **Моташка** валу по довжині дорівнює **півміткові** пряджі. З валу (прядеться він з клоччя) тчуть селяни грубу тканину для ряден, мішків тощо. —Д. С.

бригада активістів, душ може з 20-ти, робила (через якийсь час після “розкуркулювання”) перевірку у Лукашенка Гната (мав троє дітей) і Лукашенка Ілька (мав п’ятеро дітей). Жили вони на хуторі Лучки, Федіївської сільради, на кутку, що звався Лукашенки. Це були рідні брати й обидва перед тим були в колгоспі, але їх відти викинули і “розкуркулили”.

Треба сказати, що батько Лукашенків, Гната й Ілька, до революції заробляв у той спосіб, що їздив по селах, збирав саморобні селянські сукна й возив їх товкти в Баранівку до шаповала, а потім оброблені (“зваляні”) сукна повертав власникам. На зароблені у цей спосіб гроші купив він 15 десятин землі, яку й обробляв силами своєї сім’ї, не користуючися з найманих робітників. Цю землю старий Лукашенко під час революції розділю між двох синів піл-на-піл. Отже, до “розкуркулювання” у цих Лукашенків ніякого вивласнювання не було. Це був їм перший удар.

У бригаді, що розкуркулювала й приходила тоді перевіряти, були: голова—Калашник Христя (років, може, 40-50), активістка, і члени: Лучко Афтаназій Гнатович, Лучко Митрофан Григорович, Лучко Гнат Григорович, Лучко Данило Філімонович, Лучко Тихін, росіянин Сергій Столяров, (він приїхав до нас року 1922, коли в Росії був голод,**) й оселився в нашій сільраді), Гедзь Кирило, Гедзь Михайло та багато інших. У цій бригаді були й морально примушені, як от, скажімо, Лучко Тихін, людина дуже порядна, але йому ска-

---

**) Голод на Україні був тоді лише у південній і східній степовій частині. На Полтавщині ж від неврожаю і голоду сильно потерпіли тоді лише два степові повіті:Кобилляцький і Костянтиноградський (Червоноградський). Решта повітів Полтавщини перебули той час без катастрофи. —Д. С.

зали: “Або ти підеш у бригаду, або ми тебе самого розкуркулимо! Ми ж знаємо, що ти петлюрівець”. — І чоловік мусів іти. . .

Зайшовши до хати, хтось із членів бригади запитав, звертаючися до батьків:

—Що, ви ще живі й досі? Не подохли? . .

А звертаючися до найменших дітей, почали випитувати:

—А що ви, дітки, сьогодні їли?

А де батько брав те, що ви їли? Чи з-під стріхи, чи може одкопував з-під снігу? . .

Роблячи контрольний обшук у Лукашенка Ілька, знайшли з 2 кіло насіння льону, що його діти біля “рамки” на залізничній станції назмітали чи може вкрали, а в Лукашенка Гната знайшли торбинку квасолі, кілограмів з 4-5. Все це вони конфіскували, забрали з собою.

Я дізнався також, що ця бригада, отак “перевіряючи”, ходила по хатах цілу зиму, а з нею їздило дві-три підводи. Іноді за день “роботи” вони знаходили і відбирали у “розкуркулених” якісь дріб’язки, що в сумі складали 5-10 пудів різних харчів, а іноді й того не бувало. Було якось, що за цілий день ця бригада відібрала всього лише з півпуда (8-10 кілограмів). Тоді голова бригади Каленик Марія розсердилася та й каже:

Погано ми сьогодні шукали! Нікуди така робота не годиться! . . .

Частину того, що бригада за день назбирувала, передавалося до колгоспу, а частину—члени бригади поміж себе ділили.

6. ДАЛЬША ВТЕЧА НА КУБАНЬ

Повернувшись від батьків до Іловайського, ми почали радитися. Те, що робилося дома, на хуторі, й арешти декого тут, в Іловайському, свідчили, що черга ось-ось може дійти й до нас. Непокійла нас і поява в Іловайському Санька Калагура, який здавався нам провокатором.

І от ми в кількості п'яти родин— Марія Жадан з чотирма дітьми та з чоловіком Бабичем Грицьком, що з ним вона вже тут одружилася, Бабич Іван Трохимович, я та ще дві чужі родини, які до нас приєдналися (їх прізвища я вже забув), швидко зібралися, гонимі страхом, і з дітьми рушили гуртом на Кубань. Було це на початку березня 1932 р.

Але що то була за подорож! Мало того, що нас мучила тривога і страх перед тяжким невідомим, яке уперто гналось за нами, до цього долучилися ще й фізичні муки від жахливих умов подорожі. Віддаль, на яку з пересадками на вузлових станціях тратили звичайно не більше доби, цього разу нам довелося їхати аж вісім діб!

В Україні вже з початком 1932 р. лютував голод. і маси людей, шукаючи собі порятунку, чіпляючися за життя, пересувалися залізницями. Одні їхали на Кубань у надії роздобути там хліба, щоб привезти його своїй родині. Інші, купивши на Кубані, де ще не було страшного голоду, зерна чи борошна, або риби й олії або нарешті, накупивши в Ростові печеного хліба—з труднощами пробивали собі дорогу назад. На кожен потяг, що приходив на станцію, кидалися, як на штурм кріпости, маси народу з клунками за плечима. Влазили в товарні вагони і в пасажирські, влазили через двері і через вікна, а коли у вагони вже ніяк не можна було протиснутися навіть на ганок—лізли на дахи вагонів,

вмощувалися на буферах, їхали на східцях вагонів, часто-густо гинучи або калічачись під час руху поїзду.

На вузлових станціях, як от: у Таганрозі, Ростові, Кушовці, Тимошовці тощо, доводилось довго чекати, що незвичайно втомлювало. Їдучи отак, ми через 8 днів добралися до міста Ахтарі, яке було розташоване над затокою Чорного моря. Там ми й найнялися на рибний промисел. З приміщенням було нам дуже тяжко. Поки не познаходили собі кімнат, то платили на заїздному дворі за місце для снання на підлозі за одну ніч по 1 карбованцю з особи. Але продукти були ще дешеві. Один пуд борошна (16 кгр) можна було тут купити за 5-10 крб., а пшеничного по 15 крб., а на Полтавщині цей пуд коштував тоді вже 120 крб. Четвертина сонячникомової олії (три літри) коштувала 22 крб., тоді як на Полтавщині в багато разів дорожче. Паляниця, сама найбільша, коштувала 1 крб., а на Полтавщині і за 10 важко було її купити. Отож і не диво, що рух з голодної України на Кубань по харчові продукти—і не лише залізницею, а всіма видами транспорту—все збільшувався і збільшувався аж до самого літа.

На хуторі Лучки навесні 1932 р. померло від голоду до десяти осіб. Коли не помиляюся, тоді саме померли з голоду Лучко Савка та інші.

Влітку, як наспів урожай, справа трохи покращала й люди перестали вмирати. Казали, що врожай на наших хуторах був нижче середнього. Десятина давала 15-16 кп, а з копи виходило 3.5-4 пуди зерна. Та це ще ніякої загрози не творило. Але у одноосібників—незалежно від того, чи він був колись багатим селянином, чи був незаможником—увесь хліб забрали з поля в колгосп, примусили самих господарів змолотити його там, а потім одвезли це зерно на станцію і здали державі, не залишивши господарям нічогосінько. Не вистачило, мовляв, змолоченого й на те, щоб виконати ви-

значений їм від держави плян поставки . . . А тих господарів, що в них не вистачило врожаю для покриття визначених їм плянів, судили навіть і засуджували. До таких належав, наприклад, Лучко Афтанасій Григорович, якого засуджено за це на 5 років до далеких концтаборів.

Отож, якщо хтось щось украв із власного зерна, або взяв крадьком що з свого власного поля—ото було й його! Але у декого, як от у мого батька, сам колгосп зжав хліб і звів з поля до свого двору. Таким господарям не дісталось й зернини з свого врожаю.

Так було з одноосібниками, що не хотіли вступати до колгоспу, або яких туди не прийняли як “куркулів” чи “підкуркульників”. Та не дуже краще була справа і з колгоспниками. Змолочений колгоспний хліб негайно вивозили і здавали державі. По скільки кілограмів на трудодень дали тоді колгоспникам—гарзд не пригадую. По 200 грамів, здається, але не чистого зерна (чистого, перевіяного не давали!), а самих одвійків, зернових відпадів. З колгоспів вивезено та здано державі навіть те зерно, що було призначено на посів. Для схову, мовляв. Назад обіцяли видавати аж навесні 1933 року. Знали, видко, наперед, що буде голод і подбали, щоб люди не поїли того посівматеріялу.

Проте, до кінця 1932 р. люди, хоча й мучилися, але здебільшого якось ще трималися. Та вже з початком 1933 р. голодна смерть зачала людей косити знову, ще дужче, ніж попередньої весни.

7. ЗНОВУ НА ХУТОРІ Й ГОЛОД

Року 1932 мого батька не стало. Залишилася сама мати, що мала 50 років (нар. 1882 р.) та сестра 11 років. І я, щоб допомагати матері, восени 1932 р. вирішив повернутися на рідний хутір. Приїхавши з своєю роди-

ною, я побоявся йти до своєї хати, хоча половина її була моя; побоявся йти і до батькової, а найняв собі хату за кілометр у Лукашенка Гната. Пізніше, вже у 1933 р., я знайшов собі роботу в Полтаві на 12. взуттєвій фабриці. Я закупував на селах і постачав для їхнього кінного транспорту сіно.

Головою нашого Лучківського колгоспу ім. "Правди" був тоді Лучко, Максим Олексієвич. З ним трапилася така пригода. Десь у грудні 1932 р. з Павлограда приїхав якийсь вербовщик і звернувся до нього, як до голови колгоспу. Він пропонував колгоспові підписати якусь умову про те, що колгосп аж до весняних польових робіт 1933 р. дає в Павлоград 20 возів, 40 коней і до 60 осіб робітників для виконання якихось робіт. Та організація, від імені якої діяв вербовщик, окрім звичайної платні робочим, забезпечить цих 60 колгоспників ще й харчами. Вербовщик обіцяв навіть самому колгоспові допомогти дечим у справі прохарчування.

Голова колгоспу Максим Лучко побачив, що ця комбінація є дуже вигідна, бо ані фуражу для прогодування худоби, ані хліба для прогодування колгоспників йому до нового врожаю не вистачить, і що голод є неминучий; він, власне, почався вже. Тому Максим Лучко охоче підписав договір, підібрав душ 60 колгоспників і сам поїхав з цією групою до Павлограду.

Але по приїзді до Павлограду виявилося, що, на підставі підписаного договору, коні й вози були вже не колгоспні, і їх у колгоспників одібрали, а людям сказано, що вони можуть лишатися працювати, але не на тих умовах, що про них говорив вербовщик, коли голова колгоспу підписував договір, а на зовсім інших, значно гірших. . .

Отже, умови життя цієї групи лучківських колгоспників у Павлограді виявилися дуже тяжкі, й вони почали хворіти на тиф та почали мерти. Помер там і

двоюрідний батьків брат, Кузьменко Пивін, що поїхав з цією групою.

У січні-лютому частина з цих колгоспників повернулася з Павлограду до Лучок, а де поділися інші—невідомо. Сам голова колгоспу, Максим Лучко, який видко, не зумів розібратися в тому договорі, що підписував, і який більше вірив тому, що йому обіцяв ошуканець, агент-вербовщик, а не тому, що було написано на папері, не наважився повертатися на хутір і поїхав десь до Нижнього-Новгороду шукати там собі роботи. Він бо був машиністом, працював раніше при молотарках і сподівався влаштуватися десь у Нижньому. Та праці він собі там не знайшов і в лютому повернувся додому на хутір. Головою колгоспу був уже в той час Лучко, Гнат Григорович. Він і почав допитуватися у Лучка, Максима Олексієвича:

—Так де ж коні? Де вози? Ось весна надходить, а чим ми землю оброблятимемо, чим возитимемо? ...

Свідомість провини перед людьми і голод погна-ли Максима з хугора. Він поїхав до Менська, але по дорозі захворів на тиф. Видужавши, знову приїхав додому. А дома в нього була жінка та четверо дітей, і їсти було нічого. От і пішов Лучко Максим до голови колгоспу, до Лучка Гната, просити допомоги. А вже була весна, і в полі провадилася робота. Так голова колгоспу й каже:

—Приходь працювати. Скільки виробиш—за те й одержиш.

Скільки й чого саме тоді за ту працю, яку пропонував голова колгоспу, давали, я не пригадую. Пригадую лише, що під час поліття буряків норма була така: за одну соту гектара виполотої ниви давали 100 гр. хліба, що його пекли не з борошна, а з насіння буряків. Хліб цей був зовсім не їстівний.

Та Максим Лучко від хвороби й голоду та ще на таких “харчах” до роботи вже був непридатний. У квітні він помер. Протягом може двох тижнів померла з голоду і його дружина Палажка (з Чубів), жінка дуже славна, хороша. Не врятувало її й те, що вона продала свою хату. Померли від голоду й усі четверо дітей.

8. ЖАХІТТЯ ГОЛОДУ 1933 РОКУ

Якщо я скажу, що 60 проц. людей хутора Лукашенок померли в 1933 р. від голоду, то ця цифра сама по собі не дасть ще яскравого уявлення про те, що тоді робилося на селі. Отож, щоб хоч трохи розкрити ті жахіття, я коротко розповім про кожну родину нашого хутора. Загально ж тут скажу, що тоді ніхто не знав, що лишиться живий. І я теж не думав, що виживу.

Отже роблю перегляд родин.

1. Лучко Василь. Він купив у мене року 1931 половину хати і жив у ній. Був членом колгоспу, а вся його родина в 1933 р. складалася з п'яти осіб: він, дружина, дочка 11 р., хлопчик 6 р. і другий—4 роки. Дружина його Санька була хутірська активістка. Під час голоду вона частенько їздила купувати харчі то до Миргороду, то до Полтави і іноді щось привозила. Василь ходив на працю до колгоспу, але поволі зовсім знесилився від голоду.

Одного разу, було це в кінці березня чи на початку квітня (в полі в цей час відбувалися вже польові роботи), я побачив, що Василь, пішовши до колгоспу, швидко повернувся додому. Його жінки й дочки у той час не було на хуторі; десь поїхали вони на роздобутки. Через півгодини, може, прибігає до мене мала племінниця (4 р.) та каже:

—Поведіть мене до дядька Василя. Кажуть, що Миколка помер. Я хочу подивитися.

Миколка це був найменший Василив хлопчик. У мене боліла голова, але я пішов з нею, взявши її за ручку. Входячи до хати, я одчинив двері і зажмурих очі, бо навпроти у вікно яскраво світило сонце. Тримавши в своїй правій руці ручку племінниці, я раптом лівою рукою, там де мав бути твердий одвіроч, зачепив щось м'яке.—“Що тут може бути!”—блиснула думка, і я, розплющивши очі, повернув голову. Те, що я побачив, враз зупинило мене. На мотузку на одвіроч висів старший хлопчик (6 р.). Язикоч був висунутий, слина стікала на груди. . Зляканий, я вхопив племінницю і вискочив з нею на подвір'я. Я міркував: “Василь певно, збожеволів і повісив сина, то щоб не зарубав і нас або не зробив взагалі чогось страшного” . . .

Одвів я подалі від хати дитину, а сам обережно повертаюся, знову одхиляю двері та й гукаю:

—Василю! ти в хаті? Чи де ти є?—Бо я його не бачив, як увіходив.

Зачувши Василив голос з другої кімнати, я знову одійшов на середину двору, щоб не наразитися на якусь несподівану небезпеку, а коли він з'явився на хатньому порозі, я запитав:

—Що це ти робиш, Василю?

А він:

—Повісив хлопця.

—А де ж другий? --- знову питаю.

—У коморі лежить, я ще вчора повісив його.

—Так нащо ж ти зробив це?

—Їсти нічого. . . А Санька, як привозить хліба, то мені не дає, а все дітям, все дітям. . . А тепер, як привезе, то їх не буде, і вона мені дасть хліба. . . Тільки не кажіть про це, Іване! Нікому не кажіть! . . .

Я побачив, що він справді таки збожеволів. Що його робити? . . . От я й кажу:

—Ти ж, Василю, гляди, не їж дітей! Ми ось зараз прийдемо й поховаємо їх. Ти зніми хлопця, але гляди! . . . Не їж! . . .

Коли я прийшов додому, мала племінниця почала розказувати, що бачила, як хлопець висить, а в нього язик висолопився і слина з рота котиться . . .

Я розумів, що надійшла погибель, що порятунку їм немає і не повідомляв про це сільраду. Для чого?! . . . Що це могло змінити? . . . Я покликав лише брата і разом з ним викопав у садку яму. Покликав потім сусідів (зійшлося душ із п'ять жінок) і гуртом ми поховали дітей, як померлих з голоду. Труни не робили, а підкопали під боки, позастеляли там соломкою, поклали туди хлопців, позаставляли їх дошками, та й засипали яму. Батько тут же мовчки ходив і дивився, як ми все це робили . . .

Через два-три дні приїздить Василева дружина Санька з дочкою. Приходить до мене та й каже дражливо:

—Яке це ви мали право ховати моїх дітей?! . . . Хто вам дозволив!?

Я злякався. Адже вона була активістка і могла зробити мені якусь пакість. І я мирно відповів їй:

—Я побоявся, щоб Василь не почав їх їсти. Поховали ми їх дуже гарно. Люди бачили. А як що ти хочеш подивитися на них, то я можу відконатити тобі.

Про те ж, що Василь повісив обох дітей, я їй не сказав нічого, щоб не дратувати її ще більше. Нехай від нього самого дізнається. . .

Потужила Санька та й заспокоїлася трохи.

Проминуло тижнів зо два—зо три. Настали теплі травневі дні. Яюсь рано вранці, ще не світало, рушили ми з Грицьком Лучком на Решетилівку. Була думка по-

їхати до Харкова, щоб купити там хліба. У Полтаві здобути його не можна було, а в Харкові у державних крамницях уже тоді продавався по високій ціні “комерційний” хліб.

Ідемо до станції залізничним шляхом. Проїшли кілометрів, може, з два, як раптом чуємо:

—Ряту-у-уйте! Ряту-у-уйте! . . .

Прислухаємося, аж кричить, ніби, жінка Тупкала, що його хата була за півкілометра вбік від залізниці.

—Ряту-у-уйте! Ряту-у-уйте!

І ми побігли до Тупкалового хутора. Біжимо та й собі кричимо, щоб дати знати, що йде якась підмога.

Прибігли. Виявилось, що в хаті були дві жінки та малі діти. Чоловіків не було. У хлівці ж, що був прибудований до хати, була корова. Грабіжники полізли по корову. Жінка Тупкала, почувши це, вискочила в сіни, видряпалася по щаблях в середині широкого старовинного димаря, що стояв у сінях, на самий верх і, вилізши з димаря, почала відти кликати на допомогу.

Її відчайдушний крик та наше відгукування злякали грабіжників і вони втекли.

Ця нічна пригода затримала нас і ми спізналися до потягу. Довелося вертатися. У цей час уже світало. А поки ми, вертаючися, дійшли до мого двору, в якому жив Василь Лучко, то на небі вже світило сонце.

—Щось давно вже ніде не видно Василя! Чи не трапилося з ним чого!—стали ми розмовляти й вирішили зайти. Постукали в двері—ніхто не відповідає. Почали заглядати у вікна—нічого не видно. Тоді ми вирішили обійти хату й заглянути у віконечко, що на печі. Віконечко на печі, як звичайно, високо, а тому я підставив свою спину, а Грицько Лучко став на неї і, притулившись до шибки, заглянув на піч. На печі лежало двоє: Василь і дочка. Саньки в той час не було дома: вона поїхала десь на роздобутки. Грицько сту-

кав, гукав, але ніякого руху: вони, видно, були мертві.

Тоді ми пішли й звернулися до хутірського активіста Петра Лукашенка. Разом з ним знову повернулися до хати, виколупали одну шибку, відчинили вікно і влізли до хати. Василь і дочка були мертві і вже смерділи.

Петро Лукашенко і Грицько Лучко запропонували викопати яму й поховати їх. Та я, пам'ятаючи неприємності з Василевою жінкою за хлопців,—одмовився. Ми зачинили вікно й пішли додому.

Днів через чотири-п'ять, може, приїхала Василева жінка. Куди їздила, де була, що привезла—не знаю. Прибігла до мене з плачем:

—Ідіть ховати: помер Василь, померла дочка.

Та я відповів:

—Тепер уже сама ховай, бо там такий сморід, що й на подвір'я не можна повернутися!

Проте всеж пішов копати в садку яму. Зійшлися ще люди. Коли яма була готова, подали Василевій жінці рядно і вона вбігла до хати і не знаю вже як, постягала з печі трупи на те рядно. Тоді ми, позав'язавши собі хустками носи і роти, вскочили до хати, швиденько вхопили те рядно за кінці, бігцем винесли і вкинули трупи з рядном до ями. Люди швиденько гуртом і загорнули, бо не було як дихати.

Скоро після того приходять до мене Василева дружина Санька та й питає, чи я нічого не матиму, як вона зніме з своєї половини хати залізо з даху та продасть, щоб купити собі хліба. (Я вже згадував, що року 1931, тікаючи на Донбас, продав Василеві Лучкові половину своєї хати. І що я, повернувшись після смерті мого батька на хутір, не пішов жити ані в батькову хату, ані в половину своєї, а найняв собі хатину в Гната Лукашенка. Це для того, щоб не дряпати очей місцевим активістам та представникам влади).

Отож, подумавши, я сказав їй:

—Що хочеш, те й роби! Однаково, після того, що трапилось у тій хаті, моя дружина не піде туди жити.

Я кудись поїхав, а Санька зняла з половини хати залізо з даху, продала його, купила хліба, наїлася та від цього й сама померла. . . . Коли я повернувся, то з родини Василя Лучка вже нікого не лишилося. Голод забрав усіх.

2. Лукашенко Гнат, одноосібник, мій родич. Я вже згадував, як його “розкуркулювали” навесні року 1932. Після того він став за наймита у радгоспі, а дружина з трьома дітьми жила вдома. Коли-не-коли Гнат приїздив додому, щось привозив із свого нужденного заробітку, але це не могло року 1933 врятувати сім’ї. Ми також потроху допомагали Гнатовим дітям, даючи їм коли-не-коли шклянку молока (я мав дві вівці), але це теж була дрібниця, а на більше ж ми не могли спромогтися, бо й сами сяк-так перебивалися. І Гнатові діти почали один по одному вмирати. І якось дивно! Ще ввечора ходить, лягає спати, а вранці не прокидається. Спершу навіки заснув старший—Олексій потім і найменший—Антін. Не довго протягла і їхня мати Палажка.

Пригадую: Поїхала вона із Санькою до Полтави на роздобутки та нічого й не добула. Обидві вони поверталися додому із станції Уманцівки під великим дощем. Знесилена Палажка, хоч нічого не несла, втратила останні сили й лягла на дорозі. Добрівши додому, Санька гукнула до мене:

—Якщо хочете, то підіть візьміть Палажку на дорозі, бо лягла і не може вже йти! . . .

Я пішов і знайшов її кілометрів за півтора від хутора. Вона не могла вже не тільки що рухатися, а й говорити . . . Я взяв її, наскрізь промоклу від дощу, на руки і приніс додому. Вона ще дихала. Жінка зато-

пила в хаті і ми поклали Палажку на піч, щоб у теплому зігрілася. Залили їй у рот шклянку теплового овечого молока. Так і залишили її на ніч, мовчазну й нерухому. Що буде, те й буде!—думали ми.

Було пізно. Полягали спати. А ранком гукаю:

—Тітко Палажко, чи ви живі?! (Вона була двоюрідною сестрою мого батька).

Вона обізвалася. Та проте, не довго вона прожила! Тижнів зо три, може, й померла. Лишився сам Гнат. Уцілів, бо наймитував у радгоспі, де всеж давали якусь пайку харчів.

3. Лукашенко Ілько теж був одноосібник. Родина його, як не рахувати двох заміжніх дочок, які жили окремо, складалася з семи осіб. Навесні року 1933 на цю голодну сім'ю кинувся тиф. Під час хвороби Ілько Лукашенко, щоб купити харчів, дозволив своєму зятеві, Михайлові Климкові, зняти з хати нове залізо й продати в Полтаву на якусь фабрику. А в той час ішли дощі. Хворі лежали в хаті без даху, а стеля розмокала й обсипалася на них. . . На підлозі стояли калюжі брудної води, що протекла крізь стелю. У хаті було щось страшне й жахливе . . .

Та від тифу вони якось не померли, усі видужали. Проте . . . швидко всі померли від голоду, бо не було чого їсти.

Бувало, як повертаюсь я з роздобутків, то Лукашенко Ілько вийде з хати та й гукає:

— Свате, а свате! Дайте їсти . . .

І я, коли міг, дещо давав, але цього, звичайно, було замало.

Одну дочку — Марію, одвезено до лікарні, а з лікарні вона пішла потім до заміжньої сестри. Та сестра після цього теж захворіла на тиф і померла, а Марія лишилася жива. Так само один син — Прокіп, під час хвороби потрапив до своєї дядини — Степаниди

Мордик, і теж залишився живий. Усі ж інші з родини: батько, мати, Павло, Сергій і Михайло — померли від голоду.

4. Лукашенко Петро, колгоспник, був продавцем у кооперативній крамниці. Його родина складалася з п'яти осіб, а в тому числі було двоє старих: батько й мати.

Одного разу, під час голоду, вже як зовсім звечорило, приходять до мене Петро та каже:

— Ходімо, Іване, мого батька шукати, бо десь по-полудні пішов по молоко до залізниці, на Полуказарми, та й досі не повернувся додому.

Пішли ми. Ідемо стежкою через жито, аж бачимо: лежить старий Павло Лукашенко край стежки у житі. Навкруги жито витолочене: видно, як упав, то ще лавив, намагався, мабуть, встати. Ми до нього — він ще живий. Забрали його ми та й принесли до хати, але вночі він помер, а через тиждень померла й Павлова дружина, Петрова мати.

5. Лучко Грицько, колгоспник, мав родину з трьох осіб. Він дуже часто їздив до Харкова по комерційний хліб і якимось витримав. Лишилися живі жінка й дитина.

6. Климко Михайло, одноосібник, мав дружину й дитину. Дружина влітку 1933 р. заразилася від сестри (Марії Лукашенко) голодним тифом і померла. Сам він і дитина лишилися тоді живі.

7. Жадан Гнат — колгоспник, мав родину з п'яти осіб, а в тому числі трьох малих синів. У зимовий період 1932-1933 р. ми, сусіди, запримітили, що дітей у нього десь не стало, і, разом з тим, ми не бачили, щоб він їх хоронив, як померлих. Отож, у нас з'явилася підозра, що він їх поїв. Настя Климко, сусідка Жаданів, все казала: "Я боюся за свою дитину, щоб не вхопили та не з'їли".

Це побоювання стало міцніти після того, як Настя одного разу спостерегла, що Гнатова жінка Мотря якось увечері почала закликати до себе на ніч чужу жінку, що проходила поуз її двір, хоча тій жінці до свого власного двору було всього лише один кілометр.

Якось навесні 1933 р. я з братом Михайлом поїхав до Миргорода, щоб роздобути там картоплі на насіння, бо вже почали її садити. Як повернулися ми додому, то наші жінки зустріли нас повідомленням, що Мотря щойно перед цим повела до себе додому чужого хлопця років 15. У Жаданів тоді не було ніякої худоби. Їсти їм самим не було чого. Отож цей факт викликав підозру, що того хлопця не з доброю метою закликано до хати. Тому вирішили прослідкувати.

Коли надворі зовсім стемніло, і в хаті Гната Жадана блиснуло світло, наші дружини пішли заглянути, що там діється в хаті. І от вони побачили, що той чужий хлопець спокійненько сидить собі на ослінчику, перед ним щось поставлено, і він їсть. Все гаразд, отже — можна вертатися до своєї хати. Та раптом на їхніх очах трапилось щось неймовірне й дике. На шию хлопцеві ззаду накинули волосяну петлю, в одну мить зашморгнули її і вдарили обухом. Від жаху й несподіванки жінки трохи не зомліли. Прибігши додому вони трусилися наче в лихоманці, й не могли нічого до ладу сказати. Із їхніх попалотнених обличь, із їхніх не зв'язаних до купи слів ми зрозуміли лише одно: хлопець або ріжуть, або вже зарізали.

— Біжіть швиденько до колгоспу і заявіть про це тому з керівників, хто там є, — сказали ми з братом. Сами ж почали здалека спостерігати за хатою Жадана, чи не виходитиме хто.

З хати Жаданів ніхто не виходив, а жінки вже й повернулися. Кажуть:

— Зараз хтось прийде.

І дійсно, хвилин через десять прийшло троє: Дем'янка Радіон, голова РСІ, новий наш учитель (привища не пригадую) і не відомий мені представник районного центру. У цей час саме були якісь збори в колгоспі. Та вони пішли з тих зборів так, що ніхто цього й не заперимітив.

Коли я побачив, що ці три чоловіки ідуть уже до Жаданової хати, я теж поспішив туди. Та ледве ми наблизилися до дверей, як вони раптом відчинилися і назустріч нам вийшов Гнат з відром по воду. Побачивши нас, він від несподіванки остовнів. Та хтось із прибулих сказав:

— А це ти! Ну, ходім до хати.

Увійшли. У печі топилося: там стояли чавуни. З-під ліжка визирали почви. Хтось витяг ті почви — у почвах лежав тулуб хлопця. Ноги, руки й голова були вже повідрубвані. У піч до чавунів — аж там уже киплять порубані ноги й руки. Під прилічком лежала якась велика купа сміття. Хтось штурхнув ногою, і з неї викотилася хлопчава голова.

Прибігли жінки, моя й братова, та ми їх до хати не впустили, щоб не бачили того страхіття. Брат же в цей час спав, бо перед вечером випив.

Обох Жаданів, Гната й Мотрю, пов'язали й повели до сільради. Коло хати поставили сторожу — мене й Дем'янка Радиона. Коли на другий день прийшла слідча комісія, то виявилось, що у хаті Жаданів було порізано багато вже людей, і малих і великих. Про це свідчили такі дані: 1) в льоху знайдено цілу купу людських кісток, може на цілий віз; 2) у скрині виявлено багато чужої одежі з людей різного зросту, віку й статі; 3) коло волосяної петлі, якою давили жертви, виявили довге чуже жіноче волосся . . .

Коли я днів через три-чотири їхав до Харкова, то на ст. Решетилівці я побачив, як цих Жаданів і ще ба-

гатьох, усього душ 10 — 12, вантажили у вагон. Міліція казала, що це людоїди і їх везуть на Харків. Де їх поділи — нам не було відомо.

8. Жадан Іван (Гнатів брат), колгоспник, мав родину з чотирьох осіб. Після батька лишилося землі щось із п'ять гектарів. Цю землю він із Гнатом поділив пополам. Працював у колгоспі конюхом.

Взимку 1932-1933 р. та навесні 1933 р. коні так само гинули, як і люди, бо нічим було їх годувати. Зерно забрала держава. Руки у людей якось опустилися. Сіна не заготовлено достатньо. У колгоспі панувала безгосподарність: одні люди приходили до колгоспу, інші тікали з нього, а ще інших викидали. Може й ще були які причини, та я не пригадую, бо пізно повернувся на хутір, і не тим у мене була тоді голова забита, щоб до всього додивлятися. Так от, через оту недостачу фуражу й коні дохли. При чому дохли переважно найкращі найдобріші. Може це тому, що їх найбільше визискували на роботі і вони ж найбільше потребували їжі.

Трупи подохлих коней вивозили, поливали чимсь б'лим, як вапно, й закопували метрів на два в глибину. Але голодні люди, переважно жінки, ходили вночі, відкопували, брали м'ясо цих подохлих коней і їли. . . Я сам бачив, як це м'ясо добували: Олександра Жадан (Іванова жінка), Олена Лучко та Марія Лучко з хутора Лучок, обидві ятрівки, та інші.

Десь на весні 1933 р. під час Іванового дижурства, вночі, одна з великих коняк вийшла із стайні й подалася до ставка пити воду. А тому що була виснажена, то, влізши у воду, вона зав'язла в грязюці і не могла вже вибратися відти. Коли ранком зійшлися люди і витягли її з ставка, коняка здохла. За недогляд за худобою Івана Жадана заарештували й посадили до в'язниці в Решетилівці. Просидів він там тижнів із три чи

два. Їсти там майже не давали, а з дому теж нічого було приносити. Отож, хоча його швидко випустили, але. . . повернувшись додому, він помер. Померла в нього з голоду й дочка Марія, що ходила вже до школи.

9. Крутько Пилип, колгоспник, родина його складалася з семи осіб. Спасаячи себе й свою родину від голоду, з'їв свого рябого собаку — Рябчика. Дочки й син ходили добувати (відкопувати) м'ясо дохлих коней. Загинуло четверо: сам Пилип, дві дочки і син Дем'ян років 15. Дем'ян пішов десь у пошуках їжі і вже назад не повернувся. Де подівся — не відомо. З цілої родини лише троє лишилось живих.

Був на хуторі у нас ще Подольний Василь, що походив з с. Янківки, Кукобівської сільради. Він 1920 р. мабуть, пристав у прийми до дочки Самійла Овсія. Батько Василя жив у с. Янківці і до революції 1917 р. був багатий: мав 18 десятин землі, молотарку, що-правда, на спілку з кимсь іншим. Тесть Василя Подольного — Самійло Овсій — мав сім десятин ще дідівської землі, і люди балакали, що в нього є гроші. Отож, року 1920 бандити прийшли його грабувати та й забили.

Перейшовши до тестевого господарства, Подольний Василь став згодом хутірським активістом, брав діяльну участь в організації колгоспу і був у ньому бригадиром та керував тими підводами, що їздили з бригадами розкуркулювачів. Але року 1932, ранком якось, коли Василь ще був у постелі, несподівано явилася до нього самого в хату бригада розкуркулювачів і . . . “розкуркулила” його самого так, як “розкуркулювала” й інших. Позабирали в нього все чисто з хати, а потім викинули й з колгоспу . . .

За що? — Ми так і не дізналися! Мабуть тому, що походив із заможних і надійшло розпорядження по партійній лінії. Після цього Василь Подольний найняв-

ся робітником до радгоспу й забрав туди свою родину. Отож у 1933 р. на хуторі він у нас не жив.

По інших хуторах було те ж саме, а якась сілградка Решетилівського району (забув, яка саме) вимерла вся; лишилося живих тільки три двори.

Під час голоду 1933 р. залізничні робітники ст. Решетилівки під керівництвом агентів ГПУ-НКВД щоденно оглядали район станції Решетилівки, об'їздили залізничний шлях на дрезині та збирали усі виявлені трупи. Їх звозили до станції Решетилівки, і метрів, може, за 600 у бік Полтави, навпроти семафора через залізничний шлях, де були вириті глибокі траншеї завширшки на два метри й завдовжки, може, 10-12 метрів, укладали ці трупи впоперек траншей один на одного, як колоди, і, коли в цьому місці траншея достатньо^ю наповнювалася, засипали. Отож накладання трупів і засипання траншеї відбувалося поступово. Скільки там наповнено отаких траншей і скільки в них закопано трупів — не можу сказати, але я сам бачив, коли заповняли і присипали другу траншею.

Пригадую, ішов я якось на станцію. Бачу — навпроти семафора, коло залізниці, цілий гурт людей, і всі кудись дивляться. Я пішов і собі подивитися. Наблизившись, я побачив: на збитих з кількох дощочок грубих ношах коло траншеї лежить Гайдук Іван, колись заможний господар. Жив він за три чверти кілометра від цього місця, на хут. Бардакова, і я його особисто знав. Тут же стояли робітники: Лучко Іван, Лучко Санько, Чамара Грицько та інші з хутора Коломака, що їхніх призвищ не пригадую. Знесилений голом Гайдук Іван не міг уже рухатися, але ще був живий і просився:

— Не кидайте мене до ями, я ще живий.

Він лежав десь коло залізниці, його забрали й принесли до траншеї, бо був суворий наказ ГПУ-

НКВД, щоб побіля залізниці трупи не лежали і щоб з поїзда ніхто їх не міг бачити. Отож мусіли збирати, зносити до траншеї й засипати.

Чую, Іван Лучко й каже:

— Та кидайте його до ями, він там дійде. Однаково йому вже не жити.

Та інші жаліли, а тому не вкинули, а залишили коло траншеї. Коли ж я годин через дві вертався й проходив поблизу, то вже не бачив коло траншеї нікого, не видко було й Івана Гайдука.

Згадаю тут ще такий випадок з тих часів. Наприкінці весни 1933 р. моя дружина йшла якось із ст. Решетилівки. Дійшла вона до залізничного переїзду з хутора Лучок на Коломак, це за півтора кілометра від мого двору, а тут її й затримали два агенти ГПУ-НКВД, що ніби чекали на неї. Після того агенти викликали із залізничної сторожки коло переїзду (жив у ній залізничний сторож Вовк) другу жінку і, нічого не кажучи, повели їх, зляканих, понад залізницею, до містка. Виявилось, що там лежав труп померлої з голоду жінки. У ній моя дружина пізнала свою заміжню сестру Параску Овсій. Дружина хотіла забрати тіло сестри додому, щоб поховати, та агенти не дозволили. Вони змусили жінок принести із сторожки копаниці, викопати яму й засипати трупа при них.

Чоловік Параски Наум Овсій, був одноосібник. 2-го березня 1932 р. його заарештовано у зв'язку з тою ж справою про повстання, що й Федія (обвинувачення по ст. 54 Карного Кодексу)*). У в'язниці на Кобиляцькій вулиці він і помер. А року 1933 померли з голоду і всі чотири члени його родини. Жили вони

---

*) Про це повстання буде матеріал у другому випуску.

у Кукобовській сільраді, біля хутора Німців на Козаченках.

Взагалі можна було б подати багато випадків отих страхіть, що їх натворив голод 1932-1933 років, під час якого люди поїли усіх собак, котів, а деякі стали навіть людододами. Та, на жаль, я позабував призвища, назви, обставини тощо. Пам'ять зберегла лише дещо.

Ось, наприклад, на хуторі Тупкалі був собі Антін, призвища його не можу зараз пригадати, одноосібник. Він сидів у в'язниці, заарештований у тій же справі, що й Федій, а звільнили його року 1932. У травні року 1933 ми гуртом обходили луки та дивилися, чи вже пора косити на сіно. Проходячи метрів за сто побіля Антонової хати, почули раптом сморід і вирішили зайти. У хаті ми побачили мертвого Антона, що лежав, упавши на дривітню. Коло нього була сокира й порубані шматки людського м'яса, що вже завонялося. Знайшли й голову і по ній дізналися, що то порубана була сестра Антонова. Жінки не знайшли, але знайшли ноги й руки, як видно, її. Мабуть, ще раніше з сестрою він з'їв жінку. . .

Ось другий приклад. На хуторі Лучки був собі Верхола Василь. Ще після 1920 року він помер. Після нього лишилася жінка і син, калікуватий від народження. Року 1933 під час голоду його жінка пішла на станцію Решетилівку, де блукали голодні люди, і привела дівку, сказавши їй, що має корови, які треба пасти, і має що їсти. Привела до себе ту дівку увечері, дала їй щось з'їсти і поклала на долівці спати. А вночі, як дівка спала, Верхолиха встала, взяла сокиру і хотіла відрубати дівці голову. Та в хаті було темно, а дівка ще й з головою ряденцем укрилася, то Верхолиха й промахнулася. Злякана дівка схопилася і по-

чала боронитися. Тоді на підмогу Верхолісі з ножем кинувся її калікуватий син, якому було років з 20. Та дівка, ще міцна й не зовсім виснажена, завзято боронилася, хапалася голими руками за ніж, за сокиру. Їй пощастило кінець-кінцем вирватися, добігти до хатніх дверей і вискочити надвір. Уся порізана, покривавлена, вона прибігла до голови “ресей” (Р. С. І. — робітничо-селянська інспекція) Дем’янка.

Верхолиху та її калікуватого сина негайно заарештовано за людоїдство і їх обох вивезено на Харків разом із Гнатом Жаданом. Де їх поділи — ми не знали.

Нарешті згадаю такий випадок. У хуторі Бабичах жив далекий мій родич — Павло Іванович Бабиц. Його “розкуркулили”, а на його дворі поставили колгосп. Павло Бабиц та його жінка десь року 1928 померли, обоє на одному тижні. Після них лишилося троє дітей-сиріт. Де ті діти-сироти жили — тепер уже не згадаю. Найстаршому з них було 13 років, а найменшому — 9 років. Під час голоду в 1933 р. середня дівчина пішла просити хліба, так її заманили й зарізали. Це зразу ж виявили й заарештували злочинців. Призвищ їхніх я не пригадую, але жінка Федія знає, певно, тих людоїдів, бо вони близько жили. *)

---

*) Я зайшов до жінки Федія — Ганни Федії. Питаю, чи не пригадує вона, як звали того, хто зарізав у 1933 р. дочку, що лишилася сиротою після Павла Бабица.

— Та як не пригадую! — обізвалася вона. — Та ці ж діти з моїми дітьми гралися! . . . А заманила ту дівчинку Кочержиха, от тільки не згадаю вже, як її звали — чи то Ольга, чи Мотря. Я й на базарі була, як вона, Кочержиха, винесла продавати ковбаси. А люди почали дивуватися — відки це в неї ковбаси, адже у неї ніякої тварини й у дворі не було. А хтось узяв та й розломив ковбасу та й натрапив саме на дитячий ніготь. . . Кочержиху тут же й заарештували і все виявилось. . .

З А Я В А

Усе написане тут Дмитром Соловієм про те, що діялося в 1929-1933 рр. у Федіївській сільраді Решетилівського району на Полтавщині (про колективізацію, арешти, розкуркулення й страхіття голоду) подане за моїм оповіданням і ЦІЛКОМ ВІДПОВІДАЄ ТОМУ, ЩО ДІЙСНО БУЛО, що я, Іван Климко, і стверджую своїм власноручним підписом.

КЛИМКО ІВАН

11 вересня 1949 р.

Власноручність підпису Івана Климка ствердив голова Табору ім. Лисенка в Ганновері (брит. зона Німеччини) В. Кравчук своїм підписом і печаткою Управи Табору.

**СВІДКИ І ФАКТИ
ГОВОРЯТЬ**

ОПОВІДАННЯ В. КРИВЕЦЬКОГО ПРО ВИЌЗД З ХАРКОВА БРИГАДИ ПОЛІЛЬНИКІВ НА ПОЧАТКУ ЛІТА 1933 Р. В СЕЛО БЛАГОДАТНЕ, ВОВЧАНСЬКОГО РАЙОНУ НА ХАРКІВЩИНІ

На весні 1933 р., за розпорядженням Павла Постишева, що прибув на Україну з винятковими уповноваженнями від Політбюро ВКП(б), студенти й наукові робітники харківських ВИШ-ів*) були надіслані до сел для прополювання цукрових буряків, бо голодні селяни не годні були цього виконати.

Студентам і науковим робітникам Харківського Технологічного Інституту випало їхати до Вовчанського району. Я, зокрема, з групою інших потрапив до села Благодатного.

Коли наша колона наблизилась до села, то усіх нас якось дивно вразила цілковита тиша та відсутність людей на вулицях. Як виявилось потім, дві третини села вимерло.

Для оселення на час роботи нам дано школу. Студенти привезли з собою достатню кількість хліба, але місцевому колгоспові дано було розпорядження влаштувати нам “гостинну вечерю”.

Для гостей, що приїхали рятувати колгоспи з “прориву”, голодні селяни на майдані перед школою в казані варили затірку.

Як вийшли ми до вечері, то з усього села почали збігатись голодні діти і навіть дорослі і просити хліба чи затірки.

Студенти, вражені страшним виглядом голодних дітей, почали давати їм шматки хліба та звареної затірки. Діти й дорослі селяни з жадобою накинулись на їжу. Розпочалась розмова. Та керівництво студент-

---

*) Високі школи.

ської бригади, зрозумівши небезпеку цього, дало наказ: в розмови не вступати і хліба не роздавати!

За пів години чи за годину після того діти, що після довгого голодування з жадобою понаїдалися хліба, з криком та плачем почали падати на землю й корчитись від болю. Серед студенток почулися істеричні крики . . . Тоді керівництво наказало студентам зайти до приміщення школи, а дітей повідносили до села.

Другого дня ми пішли по селу. Бачимо — їде назустріч нам підвода з людськими трупами внавалку. Ця підвода під'їздить до кожної хати, і чоловік запитує, чи є мертві. Коли є, то кілька чоловіків виносять трупи і кладуть на підводу, а віз рушає далі. Копати яму на кладовищі знесилені голодом селяни були неспроможні. Тому підвода під'їздить до льоху коло одної з хат, трупи скидають до нього і засипають.

Ніхто не плаче і не голосить . . . На селянських обличчях — цілковита байдужність . . . Але на студенство все це зробило страшне, гнітюче враження, і керівництво студенської бригади заборонило студентам ходити по селу та мати зносини з місцевою людиною . . .

Пішли в поле полоти буряки. Незвична для міської людности праця швидко стомила всіх. Ефект від тої роботи нікчемний. А тут знову пригода. Колгосп прикріпив до нашої студенської бригади одного селянина, щоб він гострив сапки. Той колгоспник мовчки виконував своє завдання до обіду. Під час обіду студенти від широго серця, криючися, дали йому чимало хліба й вареної каші, не передбачаючи лиха. Голодний чоловік добре наївся, але через якихось півгодини тут же помер, на очах у всіх . . .

Як верталися ми з поля до школи, зустріли кількох голодних дівчат, що теж пололи буряки. Знову

крадькома студенти дали їм хліба. А дівчата, ховаючи його за пазуху казали: “І чого ви приїхали?! Дайте нам хліба, а ми й самі виполемо буряки без вас і краще за вас”.

Морально я почував себе незвичайно пригнобленим, а тому постарався вирватися з села та повернутися до Харкова, хоча бригада ще лишалася на селі. Пощастило мені зробити це (і то напівлегально) тільки тому, що я був науковим робітником і мав приятелів.

Йдучи з села до залізничної станції, я побачив перед собою на маленькому містку кількох голодних селян. Вони дивилися на мене такими очима, що я не наважився проходити коло них і обійшов місток . . .

З Харкова я швидко поїхав на Кавказ, здобувши “путівку” до санаторії в Тіберді. Доїхавши до станції Баталнашинськ (остання залізнична станція), я змушений був чекати автобуса до Тіберди. Гуляючи по станції, я зайшов до буфету і зупинився вражений: на столах — чисті скатертини й картки меню, в буфеті — повно різних харчових продуктів, переважно м'ясних. На Україні давно вже ми не бачили чогось подібного! Гадаючи, що все це наготовлено для якоїсь важливої делегації, я вийшов. Походивши з годину, я знову зайшов до залі, де був буфет, але там все було як і раніше. Тоді я, витягнувши свого “бутерброда”, несміливо підійшов до буфетника і спитав, чи не міг би я добути у нього чогось гарячого. Але яке ж було моє здивування, коли офіціант підсунув до мене картку меню і сказав, що я сам собі можу вибрати, що хочу. Отже, в той час, як на Україні харчові продукти можна було одержувати лише на картки і в дуже недостатній кількості, а буфети ніде на Україні не функціонували, тут я міг купити вільно все, що хотів, і досить дешево.

Подорожуючи потім по Кавказу, я переконався, що там не тільки не було голоду, а харчів було навіть більше, ніж того потребувала людність.

АРТУР КЕСТЛЕР ПРО ГОЛОД В УКРАЇНІ В 1932-1933 РР.

(Уривок із автобіографічної статті Артура Кестлера)

Артур Кестлер народився року 1905 у Будапешті. Року 1930 в Берліні він вступив до Комуністичної Партії. Потрапивши до ССРСР і побачивши на власні очі фальш большевицької пропаганди і цілковиту суперечність між большевицькими словами і їхніми ж ділами, А. Кестлер швидко розчарувався у своїх сподіванках. Щасливо вислизнувши із ССРСР, він вийшов з комуністичної партії й почав енергійно працювати над розкриттям дійсної істоти російського большевизму, що ліг в основу сучасного комуністичного руху. З цією метою він написав і видрукував видатну напівдокументальну й напівлітературну повість **“Нуль та безкінечність”** і низку інших творів. Нещодавно в Нью-Йорку вийшла книжка **“The God that Failed”** із статтями кількох видатних колишніх комуністів, участь у якій взяв і А. Кестлер. Тут ми (із зазначеної книжки) подаємо в перекладі на українську мову маленький уривок з автобіографії А. Кестлера, в якому він згадує про голод на Україні, що його сліди йому довелося побачити безпосередньо.

... “Я бачив на Україні руїнницьку дію голоду 1932-33 року. На залізничних двірцях натовпи людей в лахмітті просили милостині. На руках у жінок були діти, виснажені, великоголові із роздутими живота-

ми. Ці діти схожі були на людські зародки в склянках із спиртом. Матері простягали їх до вікон наших вагонів. У стариків із подраних постолів висувалися відморожені пал'ці ніг . . . Мені пояснювали, що все це були куркулі, які спротивлювалися колективізації, і я цьому вірив. Усі ці люди, включно до дітей, були “ворогами народу” — вони не хотіли працювати і замість того просили милостині . . .

У Харкові прибиральниця моєї кімнати в готелі “Регіна”, що в ньому я зупинився, прибираючи мою кімнату, втратила від голоду притомність і впала. Директор готелю пояснив мені, що вона щойно приїхала з села і з-за якихось технічних перешкод не могла отримати ще продовольчої картки — і я повірив і цьому.

І всеж я не міг не спостерегти на вулицях якоїсь азійської відсталості всього життя. Мені впала в очі апатія людського натовпу на вулицях, в трамваях, на залізниці. Не міг я також не спостерегти неймовірних житлових умов по містах, які здавалися мені суцільними жебрацькими кварталами. В одній кімнаті я бачив, звичайно, по дві-три родини, відокремлені одна від одної розвішеною на мотузках білизною. Я бачив голодні раціони в кооперативах, я дізнався, що за один кілограм масла треба заплатити на вільному ринкові місячну заробітню платню робітника, і що за пару взуття віддають заробіток двох місяців. Але мене навчали, що всі явища і всі факти треба сприймати не статично, а динамічно, бо хоча рівень життя й низький, але за царського режиму він був ще нижчий.

Робітничій класі в капіталістичних країнах живеться, безперечно, краще, ніж в СРСР, але це лише з погляду статичного, бо в СРСР життєвий рівень увесь час підвищується, а в умовах капіталізму

— він увесь час знижується. Та в кінці другої п'ятирічки советський рівень життя дожене і пережене капіталістичний, а тому порівнювати життя в СРСР з життям у капіталістичних країнах — це значить підривати мораль советської людности. І мені поясували неминучість голоду, заборони виїзду за кордон, заборони читати чужоземні газети й книги, спотворення інформацій про життя в капіталістичному світі.

Щоправда, деякі питання слухачів після моїх доповідів заганяли мене у безвихідь. — “Скажіть, товаришу, коли ви одмовилися працювати в буржуазній пресі, вас же позбавили продовольчої картки й квартири, що в ній ви жили?” — “Скільки наблизно робітничих родин вмирає щоденно від голоду в сільських місцевостях та в містах Франції?” — “Розкажіть, як пощастило нашим товаришам на Заході перешкодити інтервенції, що її готували проти нас капіталісти за допомогою соціал-фашистівських зрадників?” — Усі ці питання були пильно проредаговані у справжньому сталінському стилі, і кінець-кінцем вони почали здаватися мені цілком природними. У кожному із цих питань була зернина правди. Щоправда, пропаганда в них дещо перебільшила, дещо спростила, але хіба все це не було конечним для країни, що її з усіх боків оточено було самими ворогами? Необхідність вимагала говорити неправду, робити наклепи, втовкмачувати масам брехню, знищувати всіх опозиціонерів та всі ворожі кляси, жертвувати живущим поколінням заради майбутнього . . .

Все це було неймовірно жахливе, але все це легко сприйняти тому, хто перебуває в лабетах сліпої віри.

УРИВОК ІЗ СПОГАДІВ Х. РЯБОКОНЯ

За винятком великих міст, як от: Харків, Київ, Одеса тощо, де було сяке-такє “плянове” постачання, вся Україна року 1933 тяжко голодувала, бо була “плянково” ограбована окупаційною владою. Того року я працював у Харківськiм Університетi й жив, рівняючи з селом, дуже добре, бо кожного дня, як науковий робітник, мав 800 грамів хліба. Щоправда, окрім хліба, більш нічого, але й самі оці 800 грамів чорного хліба були тоді великим щастям.

Кожної середи приїздив до мене батько селянин із села Лисичої, Карлівського району на Полтавщині, і я купував йому на Кінному базарі в Харкові “з-під поли” й по неймовірних спекулятивних цінах пуд (16 кіло) житнього борошна. Цим борошном він годував на селі, окрім себе, мого брата-агронома, невістку та двох дітей-онуків. Кожного разу батько привозив мені свіжі новини з Лисичої, від яких не хотілося жити... І кожного разу я бачив, як він усе танув і танув, бо того борошна, що його в Харкові куповано, на цілий тиждень на шестеро душ, коли більше ніяких харчів не було вдома. звичайно не вистачало.

Але в безні місяці, перед Великоднем, батько якось не приїхав в одну середу, не приїхав і в другу. “Що могло з ним трапитися? Хіба?... Так ні ж, він ще не так уже зле виглядав останнього разу”... Чорні думки снували в голові й не давали вночі спати, а вдень працювати. Хотів їхати до Лисичої, щоб з’ясувати, але куди ж поїдеш, коли за спізнення на 20 хвилин на працю — шість місяців в’язниці, а тут же треба витратити на це принаймні два дні... Аж ось якось повертаюся з Університету, заходжу до хати, а мені й кажуть: “Батько приїхав, та коли б тільки не вмер цієї ночі!”... Заходжу я до кімнати, вітаюся до

нього і бачу, що він справді ледве живий. Шоки по-западали, очі ледве дивляться, ноги попухли.

— Що з вами, тату? Чого це ви так довго не приїздили? Що там у вас діється в Лисичій? — питаю.

— Та нічого такого не діється, — відповідає, — а оце на тому тижні ходив одвідати Орину (мою сестру) в Сморожчину (Василівської колись волости на Полтавщині) та зайшов до хати, аж вона лежить на полу мертва, а коло неї двоє дітей теж мертвих, а він (зять) лежить мертвий на лаві. Вийшов я та почав скликати людей, щоб допомогли поховати та ніде нікого не знайду, бо всі сусіди або повмирали, або лежать знесилені голодом і боряться з смертю. Так я сам тоді у садочку за хатою викопав яму в метр завглибшки, бо сили на глибшу не вистачило, та й поклав їх усіх разом і земелькою зверху присипав. А після того і сам ледве у полі не загинув: не було сили, щоб додому дійти...

— Та чого ж вони повмирали? — питаю. — Я ж ще восени чув від самої Орини, що в них добре вродило і що хліба та картоплі у них було досить. Як же це воно сталося?

— Та як там сталося, — відповідає батько. — Він же (зять) одноосібник, не пішов до колгоспу, так на нього наклали продподатку восени 100 пудів збіжжя. Він виконав цей податок. Тоді перед Різдом наклали на нього ще 200 пудів. Але в нього не було не то що 200, а й 20 пудів. За невиконання державного розпорядження йому загрозили тюрмою. Так він тоді продав корову, коня й деяку одежину, купив 200 пудів зерна й віддав податок. Тоді вони (місцева влада) у лютому місяці надіслали йому сповіщення, щоб здав державі ще 300 пудів. Зять odmовився від виконання цього третього податку, бо вже ніде нічого не було та й сам вже ходив опухлий від голо-

дування. Тоді до нього прийшла комісія шукати хліба. Ніякого хліба та комісія, звичайно, не знайшла, але забрала торбу пшона, та горшечок квасолі, що їх виявила на горищі. Лишився в них тільки мішок картоплі. Та її швидко поїли, а потім... Оце й все... Та ні, ось тобі ще письмо від Зіни.

Зіна — це старша донька моєї сестри, що вмерла разом з матір'ю на полу, замучена голодом. Було їй 10 років. Цього листа вона передала моему батькові для мене за два-три тижні до смерти. Ось що було написано в тому листі:

“Дорогі Дядю!

У нас немає хліба і немає чого їсти. Батько охляли з голоду і лежать на лаві, не встають. Мама осліпли з голоду й нічого не бачать. Я їх виводжу надвір. Мені дуже хочеться хліба. Візьміть мене, дядю, до себе в Харків, бо я вмру од голоду. Візьміть, я ще маленька і хочу жити, а тут я вмру, бо всі вмирають”...

Прочитавши цього листа, я стояв остовпілий серед хати. Я не знав, куди мені подітися й що робити. У горлі увесь час мозок сверлило: “Я ще маленька і хочу жити... Візьміть мене до себе”...

**РЕЕСТР СЕЛЯН С. БУДЬОНІВКИ НА ХАРКІВЩИНІ,
ЩО ЗАГИНУЛИ ПІД ЧАС ПЛЯНОВОГО ГОЛОДУ
1932-33 Р., ОДЕРЖАНИЙ ВІД Е. ГУСАР**

а) Вступні зауваження.

На наше прохання Е. Гусар та інший односельчанин з с. Будьонівки Вільшанського району на Харківщині (до закінчення московсько-більшевицької окупації України це село називалося Мироносівкою), спільно перебравши в пам'яті прізвиська селян, що їх вони більш-менш добре знали (сусідів, близьких та далеких родичів тощо), склали цей реєстр загиблих у селі від пляново організованого на Україні московською окупаційною владою року 1932-1933 голоду.*)

Реєстр цей охоплює 92 дорослих, не рахуючи малих дітей, бо їхніх імен, а іноді й кількості, складачі не могли точно пригадати. Оці 92 особи належать до 49 родин. Всього ж у селі року 1928 перед "колективізацією" було 150 дворів, або родин. Таким чином, реєстр загиблих від голоду подає відомості лише про третину родин села Будьонівки. Отож, він, цей реєстр, не є вичерпаний. Та це й зрозуміло. Адже складено його, хоча й двома особами з того села, але майже через 20 років і з самої пам'яті. Про декого могли забути, а про долю інших взагалі не знали й тоді, позабували й прізвиська.

У цьому реєстрі подано відомості лише про тих, що загинули від голоду в самому селі Будьоновці або поблизу нього. Але, крім того, — кажуть складачі реєстру, — було чимало й таких, які загинули голодною смертю десь далеко за межами свого села: по-під тинням руських сел Курщини та Вороніжчини.

по залізничних станціях, у місті Харкові на вулицях та коло хлібних розподільників тощо, куди вони по-заходили в розпачливих пошуках рятунку від страшно-ї повільної голодної смерти. Ці останні, бо про їхню загибель точних відомостей не було, до реєстру не потрапили.

На наше прохання складачі реєстру дали потім додаткову коротку соціальну характеристику кожної родини, зазначаючи чи та або інша родина до революції 1917 р. була незаможна (бідняцька), чи заможна, чи середняцька. А під час голоду чи та або та родина була членом колгоспу, чи провадила своє господарство одноосібно (самостійно), чи, нарешті, належала вона до категорії родин вже викинутих із колгоспу, як "чуждий елемент".

Цю характеристику ми звели в цифрові таблиці. Виявилось, що з цих 49 родин, які загинули від голоду, перед революцією 1917 р. до групи незаможних (бідняцьких) належало 18 (або 36,7%), до групи середняцьких — 28 (або 57,2%) і до групи заможних — 3 (або 6,1%).

Із цих же родин в час голоду 1932-33 рр. у колгоспі було 32 родини (або 65,3%), провадили своє господарство одноосібно і до колгоспу не вступали 16 родин (або 32,7%) і 1 родина (або 2,0% від усієї передніше позначеної кількості 49 родин, вимордуваних голодом) була викинута з колгоспу.

Майже таку саму картину відносного розподілу дає й підрахунок зроблений не по родинях, а по окремих людських одиницях з тою різницею, що при такому підрахунку відносна вага незаможних трохи зменшується, а заможних трохи збільшується, що пояснюється більшою кількістю членів родин по заможних господарствах.

Соціальна характеристика селян села Будьонівки, що загинули від голоду, в цифрах

Масловий стан до революції 1917 р.	Соціальна характеристика в час голоду					
	Колгоспники	Одноосібники	Викинуті з колгоспів	абсолютні числа	Разом у відсотках	з того числа кіль- кість розпродан.
Незаможники	24	7	—	31	33,7	—
Середняки	33	20	—	53	57,6	—
Зажможні	—	6	2	8	8,7	8
Загальний під- сумок в абсо- лют. числах	57	33	2	92	—	
у %%	61,9	35,9	2,2	—	100	

Отже з цієї цифрової характеристики наочно бачимо, що з 92 осіб, що їх замордовано штучно створеним голодом, 31 (33,7% усієї кількості замордованих за даним реєстром) були незаможниками і 53 (або 57,6%) були із середняцької групи. Далі ми бачимо, що вимордовано голодом не лише одноосібників, а й колгоспників, які становлять 61,9% (майже дві третини) всієї кількості загиблих у селі від голоду.

Нарешті, звертає на себе увагу тут ще одна цікава деталь. Три господарства із 49 (два одноосібних і одно викинуте з колгоспу), які колись належали до групи заможних, підпали не тільки загальному виласненню хлібних запасів, а ще й були розпродані за неспроможність виконати даний їм "план до двору". Отже, були віддані владою своїм посіпакам, як

колись висловлювалися на Московщині, “на поток і разграбленіє”. В наслідок цього, звичайно, 8 душ у цих трьох пограбованих господарствах загинули від голоду.

Так виглядала на практиці окупаційна політика Москви з її жахливими наслідками. Треба думати, що ця картина, що ми її маємо для невеликого села Будьонівки, є більш-менш типовою і для цілої України.

Актів про смерть од голоду не складалося, бо це було заборонено таємним розпорядженням московської влади, а тому для актів реєстрації придумувано якісь інші причини смерти. Ховати померлих на цвинтарі, як свідчать складачі реєстру, не дозволяла місцева влада. Їх закопували родичі по дворах і городах, “по-під клунями, по-під вишнями, на картоплищах тощо, хоч і християн, але без хрестів на могилах”. Тих же, в кого не лишалося ніякої рідні й нікому було ховати, з розпорядження місцевої влади звозили по декілька осіб, голих, роздягнутих, і закопували в кручах, глинищах та баюрах, як тварин. Часто-густо закопували не лише тих, що вже вмерли, а й тих опухлих, не здатних вже рухатися та непритомних, які ще боролися з голодною смертю, у яких не потухла ще остання іскра життя.

Тільки одиницям, — кажуть далі складачі реєстру, — пощастило врятуватися від загибелі. Це були ті, що не встигли ще опухнути від голодування й своєчасно повтікали на Донбас та правдами й неправдами, часом під чужими призвищами, повлаштовувалися на працю до вугільних копалень. Це дало їм заробіток і змогу якось прохарчуватися. Там вони по-під горами, по-під кручами, у використаних і покинутих вугільних копальнях побудували собі хатки й повикопували землянки та так-сяк і перебули страшні часи голоду імени Йосипа Сталіна.

I, нарешті, ще одна цікава деталь. На місце вимордуваних штучним голодом українських селян, за пляном навмисно тоді створеного Переселенчого Комітету при уряді СРСР в Москві, негайно було привезено й оселено в Будьонівці, як свідчать складачі реєстру, 35 родин Великоросів з Калузької та Рязанської губерній РСФСР.

б) Реєстр селян, що померли од голоду в 1932-33 рр. в селі Будьонівці (колись Мираносівці), Вільшанського району Харківської області УСРР.

Чергові номери дворів: людей:		Прізвище й ім'я	Коротка характеристика
1	1	Жук Мотря	біднячка, односіб.
	2	Жук Григорій	" "
2	3	Талдай Федір	середняк, односібник
	4	Талдай Євфимія	" "
3	5	Талдай Мартин	" "
	6	Талдай Семен	" "
	7	Талдай Явдоким	" "
8	8	Шевченко Євген	бідняк односібник
	9	Шевченко Параска	" "
	10	Шевченко Тимофій	" "
5	11	Бакай Андрій	заможний, викинутий з колгоспу і розпрод.
	12	Бакай Антонина	" "
6	13	Мазур Пилип	середняк, односібник
	14	Мазур Ганна	" "

7	15	Новик Обрам	бідняк, колгоспник
8	16	Шкварченко Уляна	заможна, одноосібна, розпродана
	17	Шкварченко Марина	" "
	18	Шкварченко Яків	" "
	19	Шкварченко Петро	" "
9	20	Гусар Павло	середняк колгоспник
	21	Гусар Палажка	" "
10	22	Гусар Наталка	середняк, одноосібник
	23	Гусар Петро	" "
	24	Гусар Мотря	" "
11	25	Шкварченко Пилип	" "
		і трое дітей	" "
12	26	Гусар Олексій	бідняк, колгоспник
	27	Гусар Явдоха з трьома дітьми	" "
13	28	Різник Яків	середняк колгоспник
	29	Різник Ганна	" "
14	30	Шкварченко Явдоха Гавр.	" "
	31	Шкварченко Микола	" "
15	32	Нестеренко Мих.	бідняк, колгоспник
	33	Нестеренко Зінька	" "
16	34	Новик Микита	середняк, одноосібник
	35	Новик Настя	" "

17	36	Шкварченко Семен	”	”
	37	Шкварченко Анілка	”	”
18	38	Зуїв Антон	середняк	колгоспник
	39	Зуїв Варка	”	”
19	40	Гусар Семен	”	”
	41	Гусар Параска	”	”
20	42	Скринник Мавра	”	”
	43	Скринник Григорій	”	”
21	44	Шкварченко Іван	”	”
	45	Шкварченко Марина Мих.	”	”
22	46	Гусар Ягор	”	”
23	47	Шкварченко Андрій	бідняк,	колгоспник
	48	Шкварченко Марфа	”	”
24	49	Суза Яким	середняк	колгоспник
	50	Суза Параска	”	”
	51	Суза Макар	”	”
25	52	Баско Іван	”	”
	53	Баско Марія	”	”
26	54	Рудик Олександра	біднячка,	одноосіб.
	55	Рудик Микола	”	”
27	56	Махтула Савелій	бідняк,	колгоспник, мав сина Кіндрата, що був у червоній гвардії

28	57	Махтула Полікарп	"	"
	58	Махтула Іван	"	"
	59	Махтула Любов	"	"
	60	Махтула Микола	"	"
29	61	Чекар Іван	заможний,	одноосіб-
	62	Чекар Кузьма	ний,	розироданий
30	63	Кузнецова Ївга	біднячка,	колгосп.
31	64	Сердюк Арсентій	"	"
32	65	Сума Кузьма	середняк	колгоспник
33	66	Гапон Максим	бідняк,	колгоспник
	67	Гапон Горпина	"	"
34	68	Гапон Олексій	"	"
	69	Гапон Мотря	"	"
35	70	Чекар Купріян	середняк,	одноосібник
36	71	Ребрун Омелько	середняк	колгоспник
	72	Ребрун Ганна	"	"
37	73	Величко Федір	"	"
	74	Величко Тетяна	"	"
38	75	Новик Харитон	бідняк,	колгоспник
	76	Новик Оксана	"	"
39	77	Штепа Лукиря	"	"
40	78	Нюшко Семен	середняк	колгоспник
	79	Нюшко Мотря	"	"

41	80	Чекар Калістрат	”	”
	81	Чекар Єфімія	”	”
42	82	Величко Анілка	”	”
	83	Величко Арсентій	”	”
	84	Величко Параска	”	”
43	85	Величко Харитон	”	”
	86	Величко Марія	”	”
44	87	Махтула Мирон	бідняк,	колгоспник
45	88	Махтула Федір	”	”
46	89	Сума Охрим	середняк,	одноосібник
47	90	Сума Андрій	”	”
48	91	Сердюк Харитон	середняк	колгоспник
49	92	Хоперський Прокіп	бідняк,	колгоспник

Важко змалювати, що переживали тоді люди на нещасній Україні, і що то був за нелюдський жах який невимовно прирікав мільйони здорових людей, дорослих і дітей, на повільне й неухильне вмирання в тяжких муках голоду. Люди, наче мухи восени, падали й гинули по хатах, по подвір'ях, по полях і дорогах. Вони втрачали людський образ, звірили, божеволіли, а деякі в розпачливій боротьбі за життя, в намаганні якось врятувати своє існування, доходили навіть до крайньої межі: до трупоїдства й людоїдства. Не оминув цей жах і Будьонівки. Ось кілька відомих нам тяжких випадків про деякі з тих родин, що занесені до реєстру.

1. ЖУК Мотря, біднячка, одноосібниця, мати чотирьох синів: Григорія, Левка, Мирона та Федора. Коли на початку революції 1917 р. в Одесі почало формуватись українське військо, старший син Григорій та середущий — Левко перші пішли до нього і навіть інших заохочували до цього. Але після того як на Україну в 1918 р. прийшли Німці, а за Німцями по селах з'явилися каральні загони гетьманського уряду, Григорія без ніякої провини було заарештовано й катовано. Вийшовши із в'язниці з побитою шомполами спиною, Григорій, не чекаючи жодного дня, забрав своїх трьох братів — Левка, Мирона та Федора — й утік з ними до большевиків.

Року 1918—1919 під час бою з білогвардійцями десь під Царициним, здається, Левка, Мирона та Федора було забито, а вцілівший Григорій після закінчення громадянської війни повернувся додому.

Хоча Мотря Жук і була незаможницею та матір'ю червоних партизанів, що боролися за діло Москви, а їй довелося померти від голоду, що його організувало на Україні Політбюро ВКП(б) на чолі з Й. Сталіном. Після смерти матері, син Григорій, мучений голодом, порубав її мертве тіло і якийсь час живився нею, та незабаром і сам помер.

2. ТАЛДАЙ Мартин, середняк, одноосібник. Його син Іван також був червоногвардійцем і загинув у бою з денікінцями. Явдоким же, молодший син Мартина Талдая, мучений голодом, украв з колгоспної стайні мале лоша, для свого прохарчування. Колгоспна Управа знайшла у Явдокима в хаті лошаче м'ясо, вивела його на майдан і самосудом забила на смерть.

3. ШКВАРЧЕНКО Пилип, середняк, одноосібник, щоб рятувати від голодної смерті трьох маленьких

діток, пішов на те поле, що забрали в нього для колгоспу, й почав зривати колоски пшениці, яка щойно почала наливатися. Та ще не нарвав він і повної жмені колосків, як із-за-рогу високої пшениці з дрючком у руці вискочив розлютований колгоспний бригадир Іван Сума, Архипів син. Він схопив Пилипа Шкварченка за горло і почав його душити. Пилип був пухлий вже і безсилий, він став просити Івана Суму пожаліти, як не його, то бодай отих трьох також уже гухлих його діток, що чекають від батька якогось харчу. Та лютий бригадир кинув придушеного Пилипа на суху дорогу і, не давши йому й упасти, з усієї сили вдарив дрючком по голові. Пилип тут же й помер.

Пилигова дружина Софія, що була теж вже пухлою від голоду, пішла кудись світ-за-очі, залишивши в хаті трьох малих дітей, які без догляду й будь-якого харчування померли через кілька днів. Доля самої ж Софії — не відома, а тому до реєстру померлих од голоду її не внесено.

4. ГУСАР Павло, середняк, колгоспник. Занепавши од голоду на силі й опухши, зібрав деякі свої речі й пішов до Росії, щоб виміняти там на ті речі хліба. Дійшовши до села Лимани (за сім кілометрів від Будьонівки), обійшов із півсела і не впросився до жодної хати, щоб переночувати. (Це у колись гостинному українському селі, де в ті часи людина стала людині вовком!). Тоді він зігнувся у вузлик під чийсь поламаним тином та й заснув непробудним сном. Колгоспники, що йшли ранком до праці, знайшли у бур'яні його задубіле тіло. Якийсь час ніхто з колгоспників не хотів законати його, бо поперше, колгоспна Управа не записувала колгоспникам трудоднів за таку працю, як за працю “непродуктивну”, а подруге — колгоспники боялися бути покараними

або занесеними до реєстру неблагонадійних за те, що поховали якогось, може, “куркуля” чи “ворога народу”.

5. ГУСАР Явдоха після голодної смерти свого чоловіка Олексія Гусара, бідняка й колгоспника, увесь час була в хаті й нікуди не виходила. А як протягом тижня померли з голоду трое малих її дітей (від одного до чотирьох років), вона порубала їхні тіла і якийсь час жилася ними Та швидко вона збожеволіла й померла.

6. СКРИННИК Мавра, середнячка, колгоспниця, порубала на шматки труп свого сина Григорія, що помер з голоду, поховала ті шматки в льоху і якийсь час жилася ними. Потім померла й сама.

7. ХОПЕРСЬКИЙ Прокіп, бідняк. Року 1918, після того, як Німці побили його шомполами, став червоним партизаном. За це окупаційна большевицька влада нагородила його потім землею та лісом на будівлю хати. Ще пізніше, як почали засновуватися колгоспи, — вступив до колгоспу. Та голод не проминув і його. Спочатку від голоду померла його жінка. Він порубав її мертве тіло і якийсь час живився ним, аж незабаром помер і сам.

Е. Гусар

---

*) (Гляди стор. 58) Точніше обґрунтування наперед продуманої пляновості голоду див.: Павло Маляр — “Голод в Україні в 1932-33 рр.” в газ. “Українські Вісті” в Новім Ульмі чч. 74 і 75 за вересень 1951 р.

ПЛЯНОВЕ ВИНИЩЕННЯ ЛЮДНОСТІ В УКРАЇНІ ПЕРЕВЕДЕНЕ МОСКОВСЬКОЮ БОЛЬШЕВИЦЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ В 1929-33 РР.

(Спроба накреслити загальну картину акції та
кількість жертв)

1. ПОЧАТОК КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

“Сталін зрозумів цілком вірно, що найкращим способом видобути щось з Українців було створення колгоспів. Завдяки їм Сталін визискував Україну краще, ніж царська Росія” . . .

Еріх Кох

Рік 1929 був роком крутого повороту політики Політбюро ВКП(б) вздгалі, а на Україні — особливо. Партія взяла курс на знищення куркуля як класи та на **колективізацію сільського господарства**.

Що ховалося під цими формулами? Чого хотіло Політбюро комуністичної партії, цей найжорстокіший диктатор Росії-СССР?

Московському Політбюрові ВКП(б) ішлося про те, щоб землю у селян одібрати, а самих селян примусово спролетаризувати, перетворити їх (хоч і з дрібних, а всеж самостійних господарів-) на **звичайних робітників, які працювали б на державній землі, які не мали б жодних власних засобів виробництва, які позбавлені були б будь-яких прав на продукти своєї власної праці**.

А для чого це було потрібно?

Це потрібно було для того, щоб, поперше, **заду- рно забирати** у селянства **увесь урожай сільсько-гос- подарських продуктів**, залишаючи самому виробни- кові лише голодну норму харчів, а іноді й того мен- ше, себто для того, **щоб довести визиск селянської маси до найвищої міри**. Подруге — щоб цілком **уза- лежнити багатомільйонову селянську масу від себе**, від своїх партійних агентів-урядовців і цим **зробити її, цю селянську масу, зовсім безвільною, слухняною, нездатною навіть на пасивний опір**. А цей то опір у різних його формах саме на Україні (з часу пробуд- ження українського народу до вільного, незалежного й свідомого політичного життя в 1917-1919 рр.) — ніяк не зникав після московської окупації України. Не зникав не зважаючи на всі жорстокості окупацій- ного режиму протягом десятка років.

Для того ж, щоб цей процес пограбування селян- ства не виглядав дуже чорно, особливо для закордон- ного пролетаріату, придумано відповідні формули: “знищення куркуля як кляси” і “колективізації сіль- ського господарства”.

Але про якого ж тут “куркуля” ішла тут мова?

Щоб ясно було, треба сказати, що “куркулі”, себто багатоземельні селяни, які жили з **визиску най- манної робочої сили, зникли на Україні як соціальна категорія** швидко після революції 1917 р. так само, як зникли й поміщики, бо землю у цих селян, яку вва- жали за зайву для трудового господарства, одібрали ще в перші роки революції, як одібрали тоді ж і різ- ні сільсько-господарські машини: жниварки, молотар- ки, млинарські двигуни тощо.

Цим колишнім “куркульським” господарствам за- лишено було лише трудову норму, яка сягала не більше 8-10 десятин на господарство. І якщо в 1929 році ще траплялися на Україні господарства, які ма-

ли землі більше згаданої кількості, то це лише там, де родини були дуже великі. Ось приклад. Родині Петра Климка з Федіївської сільради, решетилівського району на Полтавщині, яка до революції 1917 р. мала 30 десятин землі, залишено було для трудового користування 23 десятини. Але ця родина складалася з 17 осіб, а в тому числі було два жонаті сини, які мали своїх дітей. Жили ж вони всі разом, великою родиною.

Отож, **“куркулів”**, як соціальної категорії, як певної соціальної класи, в 1929 р. на Україні вже не було. Був лише чевеликий відсоток селян з колишніх **“куркулів”**, з колишніх заможних селян.

Кого ж на практиці підганяли під категорію **“куркуля”** і як саме відбувалося оце **“знищення куркуля як класи”**, якщо ця соціальна категорія вже фактично зникла?

На практиці відбувалося так, що під визначення **“куркуля”** — багатоземельного селянина, що живе з визиску найманої сили, підпадала кожна селянська родина (хоча б вона і не походила з колишніх **“куркулів”**), яка потрапляла в якусь опозицію до місцевих урядових чинників, або яку запідозрено було у ворожості до більшовицького режиму, і яка частогусто мала не більше навіть як 5-8 десятин землі і яка ту землю завжди обробляла своїми власними силами без будь-якого застосування у себе чужої найманої праці. Якщо ж селянська родина, що потрапляла до опозиції, мала землі ще менше ніж 5 десятин, тобто була незаможньою бідняцькою, то їй наліплювано ярличок **“підкуркульники”** і з ними поводилися так, як і з **“куркулями”**.

Далі виявилось, що **“знищення куркуля як класи”** та **“підкуркульників”**, розумілося просто як **“фізичне винищення людей”**, що їх з політичних мірку-

вань підганяли під цю страшну в умовах ССРСР категорію. При чому під час цього фізичного винищення не щадили ні дорослих, ні старих, ні дітей...

Яскраві конкретні приклади-ілюстрації до цього докладно й образно подає селянин з Полтавщини Іван Климко. Про це так само докладно й образно розповідала на процесі В. Кравченка в Парижі селянка Ольга Марченко з Таганрожчини та інші свідки на тому ж процесі або в пресі.

Так само колективні господарства ("колгоспи"), що їх почали створювати, були фактично **ніякими колективними господарствами в розумінні господарств, належних колективам, громадам.** Ці колгоспи виявилися простісінько одною із форм удержавленого господарства з прикріпленими до нього робітниками. Виявилося, що членам колгоспу не вільно було для керівництва своїми господарськими справами обирати тих людей, яким вони, колгоспники, довіряли, яких вони вважали за придатних до керівництва колгоспним господарством. Ні, колгоспники мушили обирати тих, кого їм визначала партія. Членам колгоспу не вільно було керувати своїм господарством і порядкувати в ньому так, як вони вважали це за потрібне, за краще. Ні, вони мушили робити так, як це наказувала їм партія через своїх агентів-урядовців. Члени колгоспу не могли, навіть у випадку явного голодування, взяти з колгоспного господарства якусь кількість продуктів для свого й своєї родини прохарчування, хоча б і в рахунок свого заробітку (дуже, до речі, низького!), поки держава не забере з колгоспу всього того, що вона вважає за потрібне забрати і поки не визначить злиденної норми, що її можуть взяти собі колгоспники-продуценти.

Одно слово, швидко виявилось, що колгоспи на Україні це є, власне, **замасковане державне кріпацьке**

господарство. І як колись селянин-кріпак був прикріплений до пана, до його господарства, був його річчю, так тепер селянин-колгоспник виявився прикріплений до колгоспного господарства, яким **формально** керували обрані, ніби, самими колгоспниками люди, **а насправді** — незалежні від колгоспної маси партійні агенти-урядовці. І колгоспник без згоди керівництва колгоспу нікуди не міг легально піти, або навпаки — його могли без його бажання і згоди послати на переселення, бо він, колгоспник, цілком залежав від примхи цих партійних урядовців. Виявилося, що при новозапровадженій системі “колективізації” на селянина-колгоспника було покладено багато тяжких обов’язків і не дано було фактично ніяких прав, окрім, хіба, права нужденно животіти, а то й гинути з голоду. Цього бо права партія ВКП(б) не квапилася в нього відбирати. Вона відбирала в нього тільки хліб, продукти його тяжкої праці і то — в “законний” спосіб!...

Пристаючи до наміченої соціальної реформи, московське Політбюро, очевидно, цілком ясно передбачало всі наслідки своєї акції, а тому вже в 1929 р. запровадило в ССРСР жорстоку карткову систему на хліб по містах і енергійно почало нагромаджувати в руках підлеглому йому державного апарату відповідні хлібні запаси.

Мету й сутність цієї соціальної реформи прекрасно зрозуміло селянство України, а тому й почало творити пасивний опір. Воно у масі своїй ніяк не хотіло добровільно, як того вимагалось, вступати до колгоспів, віддавати туди свою худобу, свою землю тощо.

Тоді розпочалася акція примусу, акція “розкуркулювання куркулів та підкуркульників”, себто — акція примусового відбирання у тих селян, яких об-

винувачено було в “куркульстві” та в “підкуркульстві”, землі, худоби і навіть хат та хатнього майна.

Ця акція в Україні набрала характеру масової й дикої своєю жорстокістю колоніальної розправи з непокірною людиною. Селян, навіть серед зими й морозів, з жінками, старими і дітьми силою викидали з їхніх власних хат, відібравши у них одягу й харчі, при чому відбирали у них або нищили навіть печений хліб. І ніхто, не наражаючися й сам потрапити в “куркулі” або “підкуркульники”, не наважувався прийняти отаких нещасних до себе в хату, дати їм змогу переночувати, нагодувати їх або чимсь допомогти їм, як того вимагала людяність.

Іноді розкуркулених, вигнаних із власних хат, навантажували на вози, вивозили десь за село в яр чи провалля і демонстративно скидали їх там з возів, наче сміття на смітник... І в таких випадках ані сльози й голосіння дітей, жінок чи старих, ані прохання й моління — ніщо не допомагало! Виконавці були сліпі, глухі й безсердечні! І не тільки тому, що їм щось там перепало з добра розкуркулених, а переважно тому, що це була **директива з Москви**. А вже здавна було відомо на Україні, що **“Москва — сльозам не вірить”** і що вона жорстоко карає тих, що не виконують її наказів. Її вимога до своїх прислужників була проста: “Будь собакою до моїх ворогів, як не хочеш, щоб я сама з тобою по собачому розправилася”.

Коли ж цей процес “розкуркулення” набрав масового характеру, коли скрізь тисячі людей були вигнані з своїх хат, тоді цих “розкуркулених”, кажучи образно, почали безупинно й тисячами “експортувати” із “самостійної” УССР до “дружньої” республіки РСФСР для колонізації диких, сурових, незалюднених просторів цієї “дружньої” до УССР держави...

Про це оповідають не тільки ті людські документи, що їх подано передніше в Народній Волі, а й маса інших надрукованих вже в пресі матеріалів.

ЧОГО КОШТУВАЛА УКРАЇНІ АКЦІЯ МОСКОВСЬКОГО ПОЛІТБЮРА ПО ЗАПРОВАДЖЕННЮ “КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ”

“Маю сумнів, щоб на світі існувала інша країна, в якій були б так уяремлені дух і характер людини, як це відбулося в Советському Союзі. Я глибоко переконаний, що навіть у гітлерівській Німеччині рабство, насилля та терор не досягли таких розмірів, як у сучасному СРСР”.

А н д р е Ж и д

(“Монат”, VI, Берлін, 1950)

Проведення “колективізації”, розпочатої в 1929 році, ніде в СРСР не мало такого гвалтовного, такого звірячо-дикого, такого масово-винищувального характеру, як на Україні. Справа бо в тім, що тут Московському Політбюрові ішлося про те, щоб, застосувавши найжорстокіші, найнелюдськіші засоби, придушити на Україні будь-яке змагання до вільного самостійного культурно-національного й політичного життя. Те змагання, яке виявив український народ, прокинувшись від довгого сну під могутнім подихом революції 1917 року. Не дурно ж усі ті ганебні заходи проти українського селянства ішли в парі з всеукраїнським погромом українських культурно-національних здобутків та з фізичним масовим винищенням української інтелігенції, особливо ж наукових

українських сил та фахівців. Адже в цей час була розгромлена Українська Академія Наук, велика кількість науково-дослідчих інститутів тощо.

Отож, під гаслом “знищення куркуля, як кляси” на Україні провадилося фактично плянове фізичне винищення людей тими способами, що про них вже згадувано і які частково ілюстровано конкретними прикладами в попередніх фактичних матеріалах-свідченнях.

Яких же розмірів досягло це фізичне винищення української людности?

Ю. Г.-Г. (Ю. Горліс-Горський) у своєму яскраво написаному памфлеті “Ave dictator!” пише: “Зимомою 1929-30 року у Вологді, Архангельську, Котласі, Мурманську, Кемі і на периферії вимерли від холоду й голоду майже всі вислані з України діти до 8-9 років. Число їх не трудно уявити, коли взяти до уваги, що лише під час другої найбільшої хвилі “наступу на капіталістичні елементи села” на Україні, вислано (до далеких таборів за межами України) 35.000 селянських родин, а таких “хвиль” було чотири, окрім постійних “дрібних” висилок родин. Не покращало становище дітей і тоді, коли їх стали відбирати у батьків і вміщувати до дитячих таборів. Діти до 14 років, які згодом, за дозволом Москви, були повернені без батьків на Україну — поповнили собою лави нових безпритульних”...

“Загальне число висланих за межі України на кінець 1932 року, в тому числі жінок і дітей, досягло двох мільйонів чотирьохсот тисяч”...

Але це не був кінець! Завершенням цього суцільного погрому України, що його розпочато було року 1929 і який зломив був на якийсь час всякий спротив української людности, була організація **плянового голоду** на Україні.

У наслідок суцільного й цілковитого грабунку врожаю у селян в 1931 р., грабунку, що його здійснила партія ВКП(б) та уряд за вказівками Московського Політбюра — вже на початку 1932 року почався на Україні сильний голод, від якого **загинуло багато десятків тисяч людей**. Але, не зважаючи на це, **урожай року 1932** за директивою того ж Московського Політбюра знову прискішеними темпами був **зібраний з села увесь чисто**. В наслідок цього знову почався голод і **на початку 1933 року розгорнулася вже така жахлива катастрофа, якої Україна ніколи перед тим не зазнавала**. Люди по селах їли собак і котів. Їли полову, листя й кору. Товкли в ступах ще з осені обеззернені качани кукурудзи й пекли з того “борошна” перепічки. Нарешті, подекуди почалося з’їдання трупів померлих, а там — і людодство. І що найжахливіше так це те, що це явище нікого вже не вражало і не дивувало. Таке бо страхіття голоду і свідомість безвихідности притупили тоді людські почуття.

Голодні селяни сунули до міст, щоб там шукати собі порятунку, але його й там не було. Роботи й заробітку по містах вони здебільшого не могли собі знайти. За винятком невеликих окремих упривілейованих груп, вся міська людність одержувала харчові продукти лише на картки і в такій обмеженій кількості, що сама ледве животіла, а тому майже ніякої допомоги голодним не могла давати.

Страшною примарою бродили ці голодні селяни по містах, а знесилившись, падали на хідники і конали на очах перехожих. Щоденно вранці вози й вантажні автомобілі підбирали по вулицях і звозили до трупарень цілі купи померлих з голоду людей. Тих же, що могли сяк-так рухатися, але не могли вже тікати, збирали на вантажні авта, вивозили за 20-30

кілометрів від міста й скидали в степу, щоб у місті не мозолили очей. Там вони й гинули.

Іноді конаючим од голоду, що їх рано-вранці збирано по вулицях міст, окупанти (як це, скажімо, бувало в Харкові), робили останню “ласку”: їхні виконавці впорскували морфій, щоб прискорити й полегшити цим нещасним жертвам їхнього нелюдського режиму розставання з жорстоким світом...

Один із свідків цього жаху у газ. “Свобода” (ч. 98 за 1948) писав: “Десятки тисяч напівбожевільних від голоду матерів, добравшись до міста, покидали своїх дітей, лишали їх просто на вулицях, громадських вбиральнях, скрізь. Ці нещасні матері, що вже ніколи не бачили своїх дітей, думали в такий спосіб врятувати їх від неминучої смерти.

“Щоранку в Києві, Харкові, Одесі можна було бачити сотні голодних посинілих і майже прозорих від виголодження дитячих істот, напівголих або в сморідному дранті, яких забирала міліція та відвозила до дитячих будинків. Там більшість очих дітей померла, а з решти, що не знала потім ні роду, ні племені, комуністи виховали “відданих партії Леніна-Сталіна большевиків”.

І чи треба дивуватися після цього тому, що згадка про цей навмисно створений в Україні большевицькою владою жах вивела навесні року 1948 (у п’ятнадцятиріччя голоду) на вулиці великих міст Західньої Німеччини тисячні маси втікачів з України для проведення демонстративних протестаційних походів?!

Щоб приховати перед цивілізованим світом та перед закордонним пролетаріатом оцей страшний нелюдський злочин народовбивства, на додачу до “китайського муру”, що ним відгороджено було Україну від решти світу, дано було по партійній лінії су-

вору директиву, щоб у жодній газеті, у жодному усному виступі не з'явилось навіть натяку про голод. Як же хтось насмілювався згадати про нього й сказати небезпечне слово "голод", він сам швидко зник без сліду. Лікарям в офіційних актах також заборонено було писати про голодування, як про причину смерті. Хто порушив би цю неписану директиву, загинув би.

Отож, коли надійшла весна 1933 р., то виявилось, що на Україні на селі нікому було працювати: одні помирали, інші були цілком знесилені голодом. І от, замість того, щоб дати селянам хліба і зробити їх спроможними працювати, партія й уряд протягом весни й літа 1933 р. кинули на село для виконання польових робіт сотні тисяч міських робітників і службовців, які, дуже часто, не мали ніякого уявлення про ту роботу, яку їм треба було там виконувати і виконували часом замість бур'яну — буряки. Селян же партія й уряд лишали й далі вмирати з голоду, бо так було заплановано.

Дехто з російської еміграції, торкаючись справи колоніального гніту в ССРСР, з явною тенденцією намагається втовкмачити в свідомість свого й чужого громадянства твердження, що большевицький режим був і є, мовляв, однаковий для всіх народів Росії, що він в однаковій мірі усіх їх пригнічував і пригнічує. Проте це твердження нічим не доведене та й довести його не можна, бо воно суперечить дійсному станові речей. Не відкидаючи факту, що большевицький режим пригнітив і московський (великоруський) народ, ми все ж мусимо тут підкреслити, що московський народ серед пригнічених перебував і перебуває відносно в упривілейованому стані і що **основна вага большевицького гніту лежала й лежить на неросійських народах ССРСР, які й випили вже гірку чашу ко-**

лосніального визиску й пригноблення політичного, економічного й культурно-національного. Не місце тут зупинятися на всебічному розгляді цього питання з наведенням маси дотичних фактів, бо це велика й окрема тема, а тому ми, стосовно до даної нашої теми зазначимо лише, що дикунські методи “колективізації” й запровадження тиску в спосіб штучно-створеного голоду були спрямовані виключно проти українського народу як в самій УРСР, так і за її межами (Кубань, наприклад). Цього факту не хочуть замазувати навіть дехто з Росіян. Так, наприклад, Сергей Максимов, російський письменник і російський патріот, у своєму романі “Деніс Бушуев”, що з’явився у четвертій книзі мюнхенського російського квартальника “Грані” за 1948 р., в розділі VIII устами російського ж патріота архітекта Белецкого, що в центрі Росії розмовляє із своїм приятелем, каже:

“Україна вмирає від голоду. Ми ж з вами п’ємо чай з варенням, на столі у нас білий хліб, масло, сир, пиріжки”... Про це ж саме говорять і чужинці, зокрема Артур Кестлер, який бувши в ті часи в ССРСР, бачив голод не на московській (великоросійській) території, а саме на хліборобській Україні. Але найкращим і незаперечним доказом, що акція народобвиства в 1929-1933 р.р. спрямована була Політбюром ВКП(б) проти українського народу, офіційні советські дані переписів. А вони показують, що в той час, як московський (великоруський) народ за період між двома переписами 1926-1939 р.р. мав великий нормальний приріст людности, на Україні за ці ж самі 13 років людність у своїй кількості зменшилася, хоча ще в період 1924-1927 р.р. вона, за офіційними ж советськими даними, щороку давала 2,36% чистого приросту. Отож виходить, що за 13 років (1926-1939) людність України мусила б була збільшитися більше як

на 30%. А в дійсності ніякого приросту не виявлено і є підстави твердити, що загальна кількість української людности навіть зменшилася. Отож, які жахливі наслідки дав цей з терористичною метою штучно створений большевицькою партією і старанно прихований від закордону голод на Україні в 1932-1933 рр. вкупі з терором до і після нього — тяжко навіть собі уявити!

Деякі села на Україні втратили половину своєї людности, як от: **Медвин** на Київщині, в якому з 12.000 лишилося 5 чи 6 тисяч. Інші села, втратили дві третини людности; прикладом може бути с. **Благодатне** Вовчанського району, на Харківщині. Ще інші — вимерли майже цілком, як от: **Сморожчина** недалеко від Полтави, велика слобода **Олешня** між Охтиркою та Лебедином, велика слобода **Мурахва** на Богодуховщині і маса інших сел по цілій Україні, назви яких треба ще списати та оголосити в пресі.

Щоб рятувати ситуацію і прикрити для закордону ці зяючі на тілі України рани, при уряді ССРСР у Москві було створено навіть спеціальний **Переселенчий Комітет**, який і займався “експортуванням” з Московщини на Україну переселенців для залюднення вимерлих українських сел. Цим переселенцям з Росії давалася значна матеріальна допомога. Супроводжувати транспорти переселенців на Україну призначалися лікарі-Українці. . .

Після цього терору й штучного голоду Україна не дорахувалася більш як четвертої частини своєї людности, і то якщо спиратися тільки на аналізі офіційно оголошених советським урядом статистичних даних.

Передбачаючи, як видко, наслідки своєї велетенської канібальської акції народовбивства, Політбюро ВКП(б) та московський уряд задалегідь “засекрети-

ли” не тільки господарську статистику, а й статистику руху людности. Ця демографічна статистика у своїх підсумках з року 1930 стала приступною лише для небагатьох довірених людей. **Перепис людности**, що відбувся року 1937, не зважаючи на колосальну вартість цієї операції, **був забракований і наслідки його не оголошені**. Шкідники, мовляв, переменшили кількість людности!... Уперто кружляли чутки про те, що Куйбишев, голова Держпляну ССРСР, помер не своєю смертю, бо занадто настирливо в надрах партії оперував цифрами загибелі людности...

Довелось року 1939 зробити новий перепис. Та хоча ж як старанно “виправляли” дані підрахунків цього перепису, а все ж довелось ствердити, що на Україні року 1939 було 28 мільйонів людности, себто стільки, як і року 1926*). Виходить, що людність України за 13 років не збільшилася, тоді як за цей же час росіян (великоросів) збільшилося з 77,5 мільйонів на 99 мільйонів, себто приросло їх 21,5 мільйонів.

Якщо тепер взяти загальний приріст росіян і приложити цей відсоток до української людности, то вийде, що Українців з 28 мільйонів 1926 р. мало б бути 35,6 мільйонів року 1939. Коли ж на Україні року 1939 зареєстрували тільки 28 мільйонів, то недостачу 7,6 мільйонів — забрав терор і штучно створений голод.

Звичайно, це наблизний підрахунок. Ця тема потребує ще спеціального й ґрунтовного дослідження та аналізу усіх офіційних часто-густо непевних советських цифрових даних, якими старалися “замести

---

*) Існує кілька офіційних варіантів підсумків людности, але критично розглядати їх тут немає змоги. Цьому треба присвятити окрему працю.

сліді” злочину. Але ця пильна перевірка не зменшить обрахованої нами кількості, а хіба що збільшить її*).

Отож, хоча советська преса жодним словом ані в 1932-1933 рр., ані пізніше не згадувала про голод на Україні, хоча вона з люттю виступала проти брехливих, як вона твердила, чуток про голод на Україні, про що писали тоді за кордоном, але фактом є те (і це доводять цифри самого ж советського уряду!) що **Україна в 1939 році не дорахувалася більш як семи мільйонів людности. Такі були трагічні й страшні наслідки “колективізації”, що її збройною рукою здійснювало Московське Політбюро ВКП(б) на Україні та штучно створеного з метою терору й примусу голоду 1932-1933 рр.**

---

*) Один з дослідників цього питання (див. “Документи про советське народовбивство” у газеті “Народна Воля” ч. 31 за 1950 р.) подає цифру загибелі Українців — 10,3 мільйонів.

ЗВЕРНЕННЯ ДО ЧИТАЧІВ, ЯКІ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЧИ ПІСЛЯ НЕЇ ЗМУШЕНІ БУЛИ ПОКИНУТИ УКРАЇНУ

Збираймо матеріяли й творімо базу для нашої історичної науки, бо вона також є **могутня зброя в боротьбі за звільнення нашого народу з-під жорстокого чужого ярма.**

Пишіть, хто як уміє, свої спогади про різні факти й події, добре вам відомі: про колективізацію й голод, про повстання й партизанщину, про винищення владою людей та українських культурних цінностей тощо. Пишіть про все, що може здатися для кращого й повнішого висвітлення історії українського народу під чужою окупацією між двома світовими

війнами. Написанс надсилайте на адресу Видавництва
Української Вільної Громади

Ukrainska Vilna Hromada

2965 Carpenter Ave., Detroit 12, Mich.

або, коли хочете, на адресу якоїсь україн. наукової установи. Матеріяли, що їх ви надішлете, будуть о-працьовані й використані в загальнонаціональних ін-тересах.

Зазначені передніше факти й події змальовуйте правдиво й безсторонньо, бо для науки потрібна й корисна тільки правда.

Про кожду подію пишть **цілком точно**: 1) коли вона відбулася, 2) де саме, 3) за яких обставин, 4) хто був за виконавця (чи виконавців) даного акту, 5) хто впав жертвою (чи жертвами), 6) хто був за свідків тощо. Коли можете до написаного додати якісь документальні докази (документи чи фотокопії з них, якісь тодішні друковані речі тощо) — то зробіть це. Коли, нарешті, про поданий факт чи подію знає кілька осіб, то дуже бажано мати під написаним власноручні, окрім самого автора спогадів, підписи усіх тих осіб із ствердженням правдивости написаного.

Заохочуйте до такого писання й інших. Крім того, вишукуйте й тих, що знають про різні такі факти й події, але самі не можуть написати про них, і старайтеся якнайточніше й найяскравіше записати з їхніх уст те, про що вони знають, дотримуючися при цьому тих вимог, які подано передніше.

Старанно роблячи це, Ви виконаєте перед своєю Батьківщиною бодай один із своїх обов'язків політичного емігранта. І не поприкатимуть тоді вас, питаючи словами Євг. Плужника:

— Що з вас кожен робив тоді,
Як робилося наше вчора
На землі, від крові рудій?

ПОКАЗНИК ДЕЯКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ І РОСІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ, ЩО СТОСУЄТЬСЯ ТЕМИ

І. Друковані матеріали про окремі факти, які змальовують методи “колективізації” в Україні та масове винищення людности терором, засланнями й штучним голодом в 1929-1933 рр.

1. “Кадри з фільму свідчень”. (Яскраві факти, подані свідками й жертвами про розкуркулювання, про вивезення на заслання, про нелюдський терор тощо). — “Укр. Вісті” (Нов.Ульм,ч. 75 і 79 за 1948 р.)
2. Дражевська, Л.: “Українська селянка в Парижі (Виступ Ольги Марченко на процесі В. Кравченка). — “Громадянка” (Німеччина), ч. 1-2 за 1949.
3. Ю. Г. Г. (Ю. Горліс-Горський): “Аве диктатор!” Вид. “Укр. Видавництва”, Львів, 1941 (У памфлеті автор, що його року 1946 знищили в Зах. Німеччині советські агенти, подав низку яскравих конкретних фактів, які змальовують методи “колективізації” та фізичного винищення людей в УРСР.
4. Гладун, Іван: “Вони вчили мене зради”. — “Укр. Вісті” (Н. У.) ч. 17 за 1948.
5. А. Р.: “Історія однієї української родини — Штаньків на Романщині”. (Вся родина з 18-ти осіб винищена). — “Укр. Вісті” (Н. У.), ч. 42 за 1948.
6. Рогілес, Федір: “З нагоди 17-річчя знищення станиці Полтавської”. — “Вільна Кубань” (Торонто), ч. 2, 1949.
7. Б. К.: “1930-1933 роки на Таращанщині” — “Нов. Шлях” (Вінніпер), ч. 64 за 1948.
8. Чала, Марія: “1933 рік у місті Кам’янському” — “Наш Вік” (Торонто), ч. 18 за 1950.
9. “Документи большевицького злочину”. (Свідчення самовидців голоду в Україні в 1932-33 рр.) — “У. Вісті” (Н.У.), ч. 19 1950.
10. “Документи про советське народовбивство”. (Про голод 1932-33 рр. та про переселення з Московщини до Маріупільщини колоністів на місце вимерлих) — “Нар. Воля” ч. 10 за 1950.
11. “Документи про советське народовбивство”. Свідчення Степана Федорівського (про голод 1932-33 р.). — “Народна Воля”, ч. 17 за 1950 р.
12. Ковальський, Микола: “До питання голоду в Україні 1932-33 рр.” (Про книжку Артура Кестлера “Йог та комісар”. У ній автор говорить про 2 міль. загиблих від голоду). — “У. Вісті” (Н. У.) ч. 37 за 1950 р.
13. “Утраченніе иллюзии. Отривки из автобиографии Артура

Кестлера". (Згадки про ССРСР та про голод на Україні в 1932-33 рр.). Російський "Бюллетен Лиги Борьби за Народну Свободу" (Нью Йорк), ч. 29 за 1950.

14. Славутич, Яр.: "П'ять людодів і сто родин, засланих на Сибір (1933 р. в одній сільраді). "Наш вік" ч. 18-19 за 1949. (Тор.)

15. Славутич, Яр. "Гурівська церква". (Про людодіство в 1933 р.) — "Гомін України" ч. 1-2, 1950.

16. Кубанська, Г.: "Тернистими шляхами". Вінніпег, 1948. (Подано багато яскравих фактів з 1929-33 рр.).

17. І. Х.: " Як я пережив страшний голод 1933 р." — "Укр. Вісті" (Н. У.) ч. 16 за 1948.

18. Д-ць, І.: "Як катовано село.". — "У. Комбатант", ч. 1, 1947.

19. "Документи больш. злочину". — "У. Вісті" (Н. У.) 19 з 1950.

20. Правобережний, Ф.: "До 17-річчя голоду в Україні". — "У. Вісті" (Н. У.), ч. 46 за 1950.

21. Степовий, Ю.: "Труднощі росту". Спогад очевидця про організований больш. Москвою голод в Україні в 1932-33 рр. — "В-во "Укр. Патріот".

22. Селігор, Федір: "Слідами Петра I (Кубань у боротьбі за волю). — "Наш Вік" (Торонто), чч. 36 і 37 за 1950.

23. "До процесу Кравченка в Парижі". (Про нищення Українців в ССРСР) — "Укр. Вісті" (Н. У.) ч. 59 за 1948.

24. Міщенко, М. проф.: "Психічні зміни у людей в умовах голоду на Україні (в 1932-33 рр.)" — "У. Вісті" (Н. У.) 36 і 37 за 1948.

25. Підгайний, С.: "Українська інтелігенція на Соловках". Спогади 1933-1941 рр. В-тво "Прометей", 1947.

26. Об'єднані Укр. Організації: "Голод в Україні" (Видання англ. мовою). Нью Йорк, 1934.

II. Обчислення загальної кількості загиблих від терору і штучно створеного в 1932-1933 рр. голоду.

1. Сосновий, С.: "Правда про голод на Україні в 1932-33 рр." (Спроба зробити обчислення кількості загиблих, ґрунтуючися на офіційних советських статистичних відомостях) — "Укр. Вісті" (Н. У.), чч. 10 і 11 за 1950.

2. С -вій, Дм. — Скільки людности загинуло на Україні під час штучно створеного голоду 1932-33 рр. — "Укр. Вісті" (Н. У.) ч. 18 за 1950 і "Наш Вік", чч. 14 і 16 за 1950.

3. Т. С. проф., д-р.: "Зміни у складі населення під советами" — "Народна Воля", чч. 19-32 за 1950.

4. "Енциклопедія українознавства", том I, зошит 2 (людність.).

5. Шварц, С. М.: "Демографическое лицо России". — "Новий

Журнал”, VIII, 1944 (цікаві відомості і про Україну).

6. Берлин, П.: “Во что Сталин обошелся России”. — “Народная Правда” (Париж), ч. 6 за 1949.

7. Федотов, Г. П.: “Судьба империй”. — “Новий Журнал”, XVI, 1947. (У значній частині шраця стосується України).

III. Пресові повідомлення про масові демонстрації Українців-сигальців у Західній Німеччині року 1948 з нагоди п'ятнадцятиріччя голоду 1932-33 рр.

1. Чайка, П.: “Українська маніфестація в Європі” (14. III. 1948 у Мюнхені). — “Свобода” (Нью Йорк), ч. 67 за 1948.

2. Багрянний, Ів.: “Наша правда” “Укр. Вісті” (Н. У.) ч. 24 за 1948. — “Українець у Франції” ч. 80 за 1948.

3. “Що пишуть і говорять” — “Канад. Ранок” ч. 655 за 1948.

4. Світлина: “Делегації на маніфестації в Мюнхені в 15-ті роковини голоду на Україні”. — “Неділя” (Нім.) ч. 121 за 1948.

5. В. Яр.: “Річниця, про яку не згадують Совети (1933-1948)”. — “Свобода”, чч. 95, 97 і 98 за 1948.

6. Ро-й: “П'ятнадцятиріччя української жалоби в Ганновері”. — 11. IV. 1948. — “Укр. Вісті”, ч. 35 за 1948.

7. Світлина: “Демонстрація в Ганновері”. У. В. ч. 36-37 за 1948.

8. Світлина: В'язки на символічну могилу жертв штучного голоду на Україні в 1932-33 рр. Ганновері. “Соборник” ч. 1. 1948.

9. Сріблянський, Миг.: “Відзначення в Ганновері п'ятнадцятиріччя Голоди України (1933-1948)”. — “Свобода”, ч. 118 за 1948.

10. “Пам'яті тих, що загинули від голоду”. — “Україн. Слово” (Бльомберг), ч. 3 за 1948.

11. “Велика маніфестація в Ганновері”. “Час” ч. 17 за 1948.

12. Учасник: “Велика маніфестація в пам'ять голоду року 1933” (25 квітня 1948 у Фаллінгбостелі) — “Час” ч. 23 за 1948.

13. “Річниця голоду 1933 р.” - “У. Слово” (Бльомб.) ч. 2 за 1948.

14. “15-річчя страшного голоду на Україні, організованого кривавою большевицько-комуністичною Москвою”. — Відозва ІЦ СУМ у Європі. — “Укр. Вісті” (Едмонтон) ч. 18 за 1948 рік.

(15. Зе-к, М.: “У трагічне п'ятнадцятиріччя” “Укр. Вісті” (Н.У.) ч. 48 за 1948.

16. Р.: “П'ять хвилин (Ельванген у жалобі з приводу п'ятнадцятиріччя штучно створеного голоду 1932-33 р. в УРСР). — “Укр. Трибуна”, ч. 32 за 1948.

17. “Поет — жертвам голоду 1933 р”. — “Укр. Слово” (Бльомберг) ч. 10 за 1948.

З М І С Т

Передне слово	3
Оповідання Івана Климка про те, що діялося в Федіївській сільраді на Полтавщині:	
1). Початок колективізації у Федіївській сільраді	7
2). Продовження колективізації та вивіз “розкуркулених” до Архангельська	12
3). Вивіз під кручу, а потім на Урал	14
Блоха Петро й повстанська організація .	17
Втеча з дому на Донбас	20
Дальша втеча на Кубань	25
7). Знову на хуторі в голоді	27
8). Жахіття голоду в 1933-ім році	30
9). Заява Івана Климка, що потверджує запис Дм. Соловія	46
Свідки і факти говорять:	
1). Оповідання В. Кривецького про виїзд Харкова бригади полільників на початку літа 1933 в село Благодатне на Харківщині .	46
2). А. Кестлер про голод в Україні в 1932-33	52
3). Уривок із спогадів Х. Рябоконя	55
4). Реєстр селян Будьонівки на Харківщині, що згинули під час плянового голоду	58
5). Плянове винищення людности в Україні, здійшене московською большевицькою окупацією в 1929-1933 (написав Д. Соловій)	70
6). Чого коштувала Україні акція Московського Політбюра по запровадженні “колективізації”	76
Звернення до читачів	84
Показник літератури до теми	86

